

प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र (वि.जा.भ.ज. आश्रमशाळा) निपुण भारत, राष्ट्रीय अधिगम सर्वेक्षण व PISA (Programme for International Students Assessment) स्पोकन इंग्लिश व प्रौढ साक्षरता.

महाराष्ट्र शासन
इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग
शासन निर्णय क्रमांक : विभशा-२०२२/प्र.क्र.४४/विजाभज-१
मंत्रालय विस्तार इमारत, पहिला मजला,
हुतात्मा राजगुरु चौक, मादाम कामा मार्ग,
मंत्रालय, मुंबई-४०० ०३२.
दिनांक :- २३ नोव्हेंबर, २०२२.

संदर्भ :- शासन निर्णय, शालेय शिक्षण व क्रीडा विभाग क्रमांक-
शैगुवि २०१५/(८०/१५)एस.डी.६, दि.२२ जून, २०१५

प्रस्तावना :-

- राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० चे व्हिजन खालील प्रमाणे आहेत:
१. एक शिक्षण प्रणाली जी सर्वाना उच्च दर्जाचे शिक्षण देऊन न्याय्य आणि जीवंत ज्ञानवंत समाज तयार करण्यात योगदान देईल.
 २. मूलभूत हक्क, कर्तव्ये आणि घटनात्मक मूल्यांबद्दल आदराची भावना, स्वतःच्या देशाशी नातेसंबंध आणि बदलत्या जगात स्वतःची भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांची जाणीवपूर्वक जाणीव विकसित करेल.
 ३. कौशल्ये, मूल्ये आणि स्वभाव रुजवणे ज्यामुळे मानवाधिकार, शाश्वत विकास आणि जगणे आणि जागतिक कल्याण यांना समर्थन देणारे खरोखर जागतिक नागरिक प्रतिबिंबित होईल.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचे वरील तीनही मुद्द्यांचे एकत्रित विचार केल्यास उच्च दर्जाचे शिक्षण (जागतिक स्तरावरील उच्चतम दर्जाचे शिक्षण), बदलत्या जगात स्वतःची भूमिका आणि जबाबदाऱ्यांची जाणीव (भविष्यवेधी) आणि जागतिक नागरिक प्रतिबिंबित होणे (जागतिक नागरिक) असे दिसते. त्यास एका शब्द समूहात 'जागतिक दर्जाचे भविष्यवेधी शिक्षण' असे म्हणता येईल. अतः 'जागतिक दर्जाचे भविष्यवेधी शिक्षणा'ची अंमलबजावणी म्हणजे नवी शैक्षणिक धोरणाची अंमलबजावणी असेही म्हणता येईल.

तसेच राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचा भाग म्हणून संपूर्ण भारतात सध्या निपुण भारत कार्यक्रम सुरु आहे. त्या अंतर्गत महाराष्ट्रासह भारतातील सर्व राज्य देशातील तिसऱ्या इयत्तेपर्यंत सर्व (८०%) मुलांना मूलभूत भाषा आणि गणित (Foundational Literacy and Numeracy) थोडक्यात FLN, २०२६ पर्यंत येईल यासाठी प्रयत्नरत आहेत. तद्वतच इतर मागास बहुजन कल्याण विभागामार्फत संचालित सर्व आश्रमशाळा निपुण भारत कार्यक्रमाचा भाग म्हणून FLN प्राप्तीच्या दिशेने कार्यरत आहेत.

राज्याचा विमुक्त जाती व भटक्या जमाती विभाग 'जागतिक दर्जाचे भविष्यवेधी शिक्षणा'च्या माध्यमातून 'राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण' आणि 'निपुण भारत' हे दोन्ही बाब एकत्रित रित्या राबवणार आहे. हाच या शासन निर्णयाचा उद्दिष्ट आहे.

शिक्षण शास्त्रात सर्वविदित आहे की, प्रत्येक मूल विशिष्ट असते. त्यामुळे सर्व मुलांच्या शिकण्याची गती वेगवेगळी असते. प्रत्येक शाळेतील प्रत्येक इयत्तेतील प्रत्येक वर्गातील मुले वेगवेगळ्यागतीने शिकत असतात. याचाच अर्थ निपुण भारत कार्यक्रमांतर्गत सर्व मुलांना FLN यावे याकरिता कार्य करीत असतांना दिसेल की, प्रत्येक वर्गामध्ये काही मुलांनी आधीच FLN ची पातळी गाठली आहे. इतर मुलांना FLN पातळी पर्यंत आणण्याचे कार्य सुरु असतांना FLN पातळी गाठलेल्या मुलासोबत कोणते कार्य करावे याबाबत स्पष्टता आणण्याची गरज आहे. या मुलांसोबत वेगळ्याने कोणतेही शैक्षणिक कार्य न केल्यास या मुलांचा शैक्षणिक तोटा संभवतो.

मूलभूत भाषा आणि साक्षरता (Foundational Literacy and Numeracy-FLN):-

अ)मातृभाषेत मौखिक भाषा विकास:- प्राथमिक शालेय वर्गामध्ये भाषा आणि साक्षरता विकासासाठी, प्री-स्कूल वर्गामध्ये चांगली ऐकण्याची आकलन कौशल्ये, मुद्रण आणि ध्वन्यात्मक जागरुकता (phonetic awareness)

आणि उदयोन्मुख वाचन आणि लेखन कौशल्यांचा विकास यासह शालेय भाषेचे योग्य प्रदर्शन महत्त्वाचे आहे. भाषेचे आधीपासून असलेले ज्ञान भाषांमध्ये साक्षरता कौशल्ये निर्माण करण्यास मदत करते. ज्या मुलांच्या मातृभाषेचा पाया मजबूत आहे ते इंग्रजी/दूसरी भाषा अधिक सहजपणे शिकू शकतात.

१) मूलभूत भाषा आणि साक्षरतेतील (Foundational Literacy) प्रमुख घटक आहेत:-

१. **मौखिक भाषा विकास:-** वाचन आणि लेखन कौशल्ये विकसित करण्यासाठी मौखिक भाषेतील अनुभव महत्त्वाचे आहेत.
२. **ध्वन्यात्मक जागरूकता:-** भाषेतील ध्वनीरचना समजणे. या डोमेनमध्ये शब्द जागरूकता, यमक जागरूकता आणि शब्दांमधील आवाजांची जागरूकता (त्यामुळे लिपी शिकायला सोपे जाईल) समाविष्ट आहे, जी भाषेशी त्यांच्या अर्थपूर्ण प्रतिबद्धतेतून उद्भवली पाहिजे.
३. **डीकोडिंग:-** या डोमेनमध्ये छापील मजकुराची जागरूकता, अक्षर ज्ञान आणि छापील अक्षरांची समज आणि शब्द ओळखण्याची क्षमता समाविष्ट आहे:
४. **शब्दसंग्रह:-** या डोमेनमध्ये मौखिक शब्दसंग्रह, वाचन/लेखन शब्दसंग्रह या कौशल्यांचा आणि शब्दांचे अर्थ आणि रचनांचे विश्लेषणाचा समावेश आहे.
५. **वाचन आकलन:** या डोमेनमध्ये मजकूर समजून घेणे आणि त्याच्यातून माहिती प्राप्त करणे, तसेच मजकुराचा अर्थ लावणे या कौशल्यांचा समावेश होतो.
६. **वाचन प्रवाह:-** याचा संबंध मजकूर वाचण्याच्या क्षमतेतील अचूकता, गती (स्वयंचलितता), अभिव्यक्ती (प्रोसोडी), आणि आकलन ज्यामुळे मुलांना मजकूरातून अर्थ काढता येतो या सर्वांशी आहे.
७. **मुद्रणाविषयीची संकल्पना:-** आकलन, लेखन कौशल्य विकसित करण्यासाठी मुलांना वेगवेगळ्या प्रकारच्या प्रिंट समृद्ध वातावरणात जाण्याची आवश्यकता असते.
८. **लेखन:-** या डोमेनमध्ये अक्षरे आणि शब्द लिहिण्याची क्षमता तसेच अभिव्यक्तीसाठी लेखन समाविष्ट आहे.
९. **वाचनाची संस्कृती/वाचनाकडे कल:-** विविध प्रकारची पुस्तके आणि इतर वाचन साहित्यात सहभागी होण्याची प्रेरणा समाविष्ट आहे.

ब) मूलभूत संख्या आणि गणित (Foundational Numeracy) कौशल्ये:-

मूलभूत संख्या म्हणजे तर्क करण्याची क्षमता आणि दैनंदिन जीवनातील समस्या सोडवताना साध्या संख्यात्मक संकल्पना लागू करण्याची क्षमता. प्री-स्कूल दरम्यान गणन पूर्व आणि संख्या संकल्पनांचा विकास, तुलना, क्रमवारी, वर्गीकरण आणि नमुने ओळखण्याचे ज्ञान आणि कौशल्ये हे प्राथमिक वर्गामध्ये गणित शिकण्यासाठी पाया म्हणून काम करते. सुरुवातीच्या गणितातील प्रमुख पैलू आणि घटक खालील प्रमाणे आहेत:

१. **पूर्व-संख्या संकल्पना:-** मोजण्याच्या संदर्भात संख्या प्रणाली समजून घेणे.
२. **संख्या आणि संख्यांवरील क्रिया:-** संख्या दर्शवण्यासाठी बेस टेन प्रणालीचा वापर यासारख्या गणिती तंत्रांवर प्रभुत्व मिळविण्यासाठी आवश्यक नियम जाणून घेणे.
३. **मोजमाप:-** तीन अंकांपर्यंतच्या संख्यांवर बेरीज, वजाबाकी, गुणाकार आणि भागाकाराची क्रिया करण्यासाठी मानक अल्गोरिदम समजून घेणे आणि वापरणे.
४. **आकार आणि अवकाशीय समज:-** तिच्या/त्याच्या स्वतःच्या पद्धतीने तीन-अंकी संख्यांपर्यंत साधी गणना करणे आणि त्यांच्या दैनंदिन जीवनात वेगवेगळ्या संदर्भात लागू करणे.
५. **नमुने:-** अंतराळ आणि अवकाशीय वस्तूंबद्दलची त्याची/तिची समज वाढवण्यासाठी शब्दांचे शब्दसंग्रह जाणून घेणे.

आपल्या देशात FLN ची पुढची पातळी भारत सरकार द्वारा आयोजित राष्ट्रीय अधिगम सर्वेक्षण (National Achievement Survey) थोडक्यात NAS, हे असते. यावरून असे दिसते की FLN गाठलेल्या मुलांना NAS पातळी पर्यंत पोहोचविण्यासाठी शैक्षणिक कार्य करण्याची आवश्यकता आहे. परंतु मुलांच्या शिकण्याची

गती वेगवेगळे असल्याने प्रत्येक वर्गात काही मुले NAS पातळी सुद्धा गाठलेले असण्याची शक्यता आहे. म्हणजेच त्या मुलांना NAS च्या पुढच्या पातळीपर्यंत घेऊन जाण्याचे कार्य करावे लागेल.

NAS ची पुढची पातळी PISA म्हणजेच आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थी चाचणी कार्यक्रम (Programme for International Students Assessment) ही आहे. अर्थातच जी मुले NAS पातळी गाठतील त्या मुलांना PISA पातळी पर्यंत घेऊन जाण्याकरिता शैक्षणिक उपक्रम राबवावे लागतील.

या शासन निर्णयाचे उद्दिष्ट वि.जा.भ.ज. आश्रमशाळेतील सर्व मुलांना त्यांच्या पातळीनुरूप शिक्षण देणे हा आहे.

क) पातळीनुरूप शिक्षण देण्याच्या पद्धती:-

यास विविध शैक्षणिक काळामध्ये विविध नावे दिली गेली आहेत. त्यातील काही खालील प्रमाणे आहेत.

१. **Multigrade Teaching (बहुवर्ग अध्यापन):-** एकापेक्षा अधिक इयत्तेतील मुलांना एकत्र बसवून शिकवणे हे याचे तात्पर्य आहे. द्विशिक्षकीय शाळांमध्ये या प्रकारे शिकवणे अपेक्षित असते. परंतु आताच आपण चर्चा केल्याप्रमाणे प्रत्येक मुलाच्या शिकण्याची पातळी वेगवेगळी असते. त्यामुळे एकाच इयत्तेत शिकत असली तरी ती मुले शिकण्याच्या एकाच पातळीवर नसतात, त्यामुळे एकाच वर्गातील मुलांना सुद्धा बहुवर्ग अध्यापनाची गरज असते, हे स्पष्ट आहे. अतः बहुवर्ग अध्यापन हे शैक्षणिकदृष्ट्या पूर्णत्व प्राप्त पद्धत नाही.
२. **Multilevel Teaching (बहुस्तर अध्यापन):-** या पद्धतीत प्रत्येक मुलाच्या पातळीचा विचार केला गेला आहे. तथापि यात एकच शिक्षक एका वर्गातील ३० मुले किंवा अनेक वर्गांची मिळून ३० मुले यांना ३० वेगवेगळ्या पातळीवर शिकवणे अपेक्षित आहे. त्यासाठी शिक्षकाला बऱ्याच शैक्षणिक साहित्यांचे तसेच मुलांचे Peer Learning, आणि Group learning ची मदत घ्यावी लागते. अतः Multi Level Teaching करत असतांना विविध प्रकारचे Learning ची प्रक्रिया वापरावी लागतात. त्यामुळे यास Multi Level Teaching न म्हणता Multi Level Learning असे म्हणणे योग्य राहिल. त्यामुळे जगातील बरेच शिक्षण तज्ञ यास Multi Level Learning असेही म्हणतात.
३. **Teaching at Right Level (TARL):-** हे सध्या बिहार राज्यामध्ये काही भागात राबवले जात आहे. हे Multi Level Teaching चा एक प्रकार आहे असे म्हणता येईल. मात्र त्यात Teaching शब्दाचा उपयोग केला गेला आहे. त्यामुळे त्याचात Learning पेक्षा Teaching वर अधिक भर आहे असे म्हणता येईल.
४. **Self Determined Learning (स्व निर्धारित शिक्षण):-** यास Heutagogy सुद्धा म्हणतात. यात मुले स्वतः ठरवतात की पुढे काय शिकायचे आणि कसे शिकायचे. या पद्धतीत पुढे शिकण्याची बाब मुले स्वतः ठरवत असल्यामुळे यात प्रत्येक मूल विशिष्ट आहे तसेच प्रत्येक मुलाची शिकण्याची पातळी वेगवेगळी असते याची आपोआप काळजी घेतली जाते. ही पद्धत स्वतः Multilevel Learning आहे हे ही स्पष्ट आहे. यात Zone of Proximal Development (ZPD), या सिद्धांताचा तसेच Howard Gardner & Nine Intelligences ची सुद्धा काळजी घेतली जाते.

वि.जा.भ.ज. प्रवर्गाच्या आश्रमशाळांमध्ये ही शेवटची प्रक्रिया राबवली जाणे अपेक्षित आहे. यासाठी इ.मा.ब.क. विभागाने प्रशिक्षणाचे नियोजन केले असून त्याचे प्रशिक्षण घटक संच निर्मितीचे कार्य सध्या सुरु आहेत. (मुख्याध्यापक यांच्यासाठी MOLIS- Management of Learning Intervention in Schools शिक्षकांसाठी MOLIC - Management of Learning Intervention in Class) आणि वसतिगृह अधिकांसाठी MOLIH- Management of Learning Intervention in Hostels)

ड) महाराष्ट्रात पातळीनुरूप शिक्षण पद्धतीची उत्क्रांती (Evolution of the Learning at Right Level in Maharashtra):

संदर्भित शासन निर्णय प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रम राज्यात लागू करण्यापूर्वी शासकीय व्यवस्थेत कुठे १०० टक्के मुलांना लिहिता-वाचता तसेच मुलभूत गणितीय क्रिया येते काय? अर्थात त्या काळातील FLN म्हणजेच ASER (Annual Survey of Education Report) प्रमाणे १०० टक्के मुले गणित व भाषेत यशस्वी होत आहेत काय? याची माहिती मिळवली गेली. तेव्हा सातारा जिल्ह्यातील कुमठे बीट (ता. सातारा) मधील सर्व ४० शाळेतील मुलांनी ASER पातळी (आताचे FLN) पार केल्याचे निदर्शनास आले. कुमठे बीट मध्ये १०० टक्के शासकीय शाळा असून सुद्धा सर्व मुले FLN पातळी गाठू शकतात, तर राज्यातील सर्व ६६,००० शासकीय व्यवस्थेतील शाळांमधील सर्व मुले FLN पातळी गाठू शकतात. या विश्वासाने प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रम राबविण्याचा निर्णय शासनाने शालेय शिक्षण व क्रीडा विभागामार्फत घेतला. राज्यातील १०० टक्के मुले शिकावी त्याकरिता राज्याने पुरजोर काम केले. राज्यातील सर्व जिल्ह्यातील शिक्षकांनी खूप मेहनत घेतली. त्याच्यातून चंद्रपूर जिल्ह्यातील ताडाळी बीट, बीड जिल्ह्यातील गेवराई बीट, औरंगाबाद जिल्ह्यातील गारखेडा बीट तसेच नाशिक जिल्ह्यातील निफाड बीट नावरूपास आले. राज्यातील शिक्षकांनी केलेल्या मेहनतीचा परिणाम २०१४, २०१६ आणि २०१८ च्या ASER अहवालाचे विश्लेषण केल्याने दिसते. ते येणे प्रमाणे आहेत.

• **उद्दिष्ट प्राप्ती झाली :-**

तत्कालीन मा. मुख्यमंत्री यांनी ASER अहवालाप्रमाणे महाराष्ट्र राज्यास भारतात पहिले ३ राज्यात आणण्याचा उद्दिष्ट दिले होते. वर्ष २०१८ च्या ASER प्रमाणे तिसऱ्या इयत्तेतील मुले वाचन क्षमतेत देशात प्रथम तीन क्रमांकावर आलेली होती. मा. मुख्यमंत्री महोदयांनी दिलेले उद्दिष्ट पूर्ण झाले होते. हे सर्व शिक्षकांनी केलेल्या अथक मेहनतीचा परिणाम होता.

तिसऱ्या इयत्तेमधील मुलांच्या शिकण्याचा परिणाम यामुळे महत्वपूर्ण आहे कि हीच मुले त्या शासन काळात शाळेत दाखल झाली होती. या मुलांबाबतीत महाराष्ट्र तिसऱ्या क्रमांकावर होता, तर केरळ राज्य पहिल्या क्रमांकावर होते. हा परिणाम खाजगी आणि शासकीय शाळा दोन्ही मिळून होता. मात्र या काळात महाराष्ट्रात शासकीय शाळा खाजगी शाळांचे पुढे निघून गेल्या होत्या. हे लक्षात घेऊन फक्त शासकीय शाळांच्या परिणामावर केरळ आणि महाराष्ट्राची तुलना करून पाहिले असता, महाराष्ट्र राज्य देशात पहिल्या क्रमांकावर होते. कारण कि केरळ राज्यात खाजगी शाळा अजून ही शासकीय शाळांच्या पुढे होत्या. याप्रमाणे महाराष्ट्र राज्याने देशात प्रथम क्रमांक पटकवला होता.

• **गणितात इतर राज्याच्या तुलनेत महाराष्ट्र:-**

२०१८ मध्ये जिल्हा परिषदेच्या शाळांतील इयत्ता ५ वी मधील मुलांचे वजाबाकी व त्यापेक्षा अधिक गणिते सोडविण्याचे प्रमाण हे २०१४ पेक्षा इतर राज्यांच्या तुलनेत वाढल्याचे दिसून येते. **राजस्थानमध्ये** २०१४ मध्ये हे प्रमाण ३२.२% इतके होते, ते २०१८ मध्ये ३४.२% इतके झाले (२ टक्क्यांची वाढ). **तामिळनाडू** मध्ये २०१४ ला हे प्रमाण ६०.३% इतके होते, ते २०१८ मध्ये ६२.६% इतके झाले (२.३ टक्क्यांची वाढ). **हिमाचल प्रदेशमध्ये** २०१४ ला ६८.७% मुलांनी गणिते सोडविली होती, २०१८ ला हे प्रमाण ७१.५% इतके झाले. (२.८ टक्क्यांची वाढ). तर महाराष्ट्रात २०१४ मध्ये ३८.६% इतके होते, ते २०१८ मध्ये वाढून ५९.९% इतके झाले. महाराष्ट्राच्या मुलांचे गणिते सोडविण्याचे प्रमाण कमी जरी असले तरी २०१४ च्या तुलनेत २०१८ मध्ये या प्रमाणात २१.३ % (Percentage Points) वाढ झालेली आहे. इतर राज्यात इतक्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसत नाही.

• **महाराष्ट्रात शासकीय शाळा खाजगी शाळांच्या पुढे गेल्या:-**

२०१८ मध्ये, **जिल्हा परिषद शाळांतील** इयत्ता ५ वी च्या ३१.७% मुलांना भागाकाराचे गणित सोडविता आले तर **खाजगी शाळांतील** भागाकाराचे गणित सोडवू शकणाऱ्या इयत्ता ५ वी च्या मुलांचे प्रमाण २८.०% इतके आहे. यात खाजगी शाळेच्या तुलनेत जिल्हा परिषद शाळेतील भागाकार येणाऱ्या मुलांच्या प्रमाणात वाढ झाली आहे. तर भारतात **जिल्हा परिषद शाळांतील** २२.७% मुलांना भागाकाराचे गणित सोडविता आले, तर **खाजगी शाळांतील** भागाकाराचे गणित सोडवू शकणाऱ्या इयत्ता ५ वी च्या मुलांचे प्रमाण ३९.८% इतके आहे.

• **प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमाचे इतर परिणाम ठळक स्वरूपात:-**

वर्ष २०१४, २०१६, व २०१८ चे 'ASER' अहवाल प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमाचा परिणाम बघण्यासाठी उपयुक्त आहेत. कारण की, २०१४ मध्ये हा कार्यक्रम नव्हता आणि २०१८ पर्यंत कार्यक्रमास जवळ-जवळ ४ वर्ष पूर्ण झाली. या चार वर्षांचे परिणाम अतिशय आनंददायी आहेत असेच निम्न ठळक बाबींवरून दिसते.

१. या कालावधीत तुलनेने खाजगी शाळांच्या मागे राहणाऱ्या सरकारी शाळा पुढे गेल्या. विशेष म्हणजे संपूर्ण भारत देशामध्ये खाजगी शाळांच्या पुढे सरकारी शाळा असणारे महाराष्ट्र हे एकमेव राज्य आहे.
२. प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र कार्यक्रमाचा परिणाम असा झाला की, सरकारी शाळांचा वर्षानुवर्षे कमी होणारा पट पहिल्यांदाच २०१८ मध्ये ०१ टक्के (साधारण १,१४,००० मुले) ने वाढला. त्याच वेळी स्वयं अर्थसहाय्यित कायद्यामुळे सतत वाढत असलेल्या खाजगी शाळांमधील पट ०.७ टक्के ने (साधारण ३१,५०० हजार मुले) कमी झाला.
३. मोठ्या राज्यांतील तिसऱ्या वर्गाचा भाषेचा विचार केल्यास महाराष्ट्र देशात प्रथम तीन क्रमांकावर आला.
४. फक्त सरकारी शाळांचा विचार केल्यास यामध्ये महाराष्ट्र पहिल्या क्रमांकावर आहे.
५. पाचव्या वर्गाचा भाषेचा विचार केल्यास महाराष्ट्रात १४ टक्क्यांची वाढ ही देशात सर्वाधिक आहे.
६. पाचव्या वर्गात भागाकार करू शकणाऱ्या मुलांची १२ टक्क्यांची वाढ झाली होती, हे ही देशात सर्वाधिक आहे.
७. आठव्या वर्गामध्ये भागाकार करू शकणाऱ्या मुलांच्या संख्येत ९ टक्के नी वाढ झाली आहे. या काळात सर्वाधिक प्रगती करणाऱ्या राज्यांमध्ये पंजाब नंतर महाराष्ट्र दुसऱ्या क्रमांकावर आहे.

असे असूनही अजून खोलात जाऊन अभ्यास केला तर दिसून येते की, केरळ राज्य देशात प्रथम क्रमांकावर असूनसुद्धा तेथील तिसऱ्या वर्गाच्या फक्त ४२.७२ टक्के मुलांना वाचता येत होता. याचा अर्थ असा कि, तीन वर्षात ५८ टक्के मुलांना वाचायला न येता सुद्धा पहिला क्रमांक पटकावता येते. १०० टक्के मुले दृष्टीक्षेपात ठेवून विचार केला तर ही परिस्थिती काही चांगली नाही.

• **आंतरराष्ट्रीय पातळीच्या शिक्षणाचा विचार:-**

सन २०१५-१६ मध्ये सुद्धा याचा अंदाज येत होता. त्यामुळे देशात पहिले क्रमांक पटकावून सुद्धा शिक्षण हक्क कायद्याप्रमाणे कार्य पूर्ण होणार नाही, हे तेव्हाच लक्षात आले होते. त्यामुळे तेव्हाच जगातील सर्वोत्तम शिक्षण व्यवस्थेसोबत स्पर्धा करण्याचा निर्णय घेण्यात आला होता. त्याचाच भाग म्हणून आंतरराष्ट्रीय शाळांची योजना आखली गेली. काही शाळा सुरु ही केल्या गेल्या. नंतरच्या काळात वेगवेगळे स्थित्यंतरे घडल्यामुळे ती योजना पुढे गेली नाही. मात्र ती संकल्पना सध्या वेगळ्या पद्धती व नावाने (STARS प्रकल्प) म्हणून राबविण्यात येत आहे. या प्रकल्पाचे अंतिम उद्दिष्ट PISA मध्ये क्रमांक पटकवणारी मुले तयार करणे हेच आहे.

• **वाबळेवाडी आंतरराष्ट्रीय शाळेत पातळीनुरूप शिक्षण-**

राज्यात काहीच आंतरराष्ट्रीय शाळा सुरु होऊ शकल्या. त्यानंतर विविध घडामोडी मुळे या शाळा सुरळीत सुरु चालू शकल्या नाहीत. तरीही वाबळेवाडी, ता.शिरूर, जि.पुणे येथील आंतरराष्ट्रीय शाळा यशस्वी झाली. ती शाळा यशस्वी झाली असे कोणत्या आधारे म्हणता येईल? तर या शाळेतील मुले खालील बाबी करत होती.

१. इयत्ता ५ वी व ८ वीतील जवळ जवळ सर्व विद्यार्थी शिष्यवृत्ती परिक्षा उत्तीर्ण होतात.
२. या शाळेतील मुले आपल्या इयत्तेच्या दोन इयत्ता पुढे असतात.
३. मुले आपले पाठ्यपुस्तक शैक्षणिक सत्राचा एक तृतीयांश वेळेत पूर्ण करतात.
४. नवी शैक्षणिक धोरणानुरूप १० भारतीय भाषांचा fun language म्हणून अभ्यास करतात.
५. मराठी माध्यमाची शाळा असूनसुद्धा मुले इंग्रजी बोलतात.
६. एक तृतीयांश वेळेत पाठ्यक्रम पूर्ण केल्याने उरलेल्या वेळेत मुले:-
 - ६.१ परदेशातील भाषा जसे जापानी, स्पेनिश, जर्मन, फ्रेंच बोलतात.
 - ६.२ स्पर्धा परिक्षेच्या तयारीसाठी Foundation Course करतात.

७. तंत्रज्ञान शिक्षणाचा भाग म्हणून

७.१ Computer Coding, करतात.

७.२ ड्रोन चालवतात

७.३ रोबोटिक्स शिकतात.

८. खेळ (Sports) मध्ये उत्कृष्ट दर्जेचे खेळाडू असतात.

९. कला व संस्कृती मध्ये चांगले नाट्य करतात व संगीत शिकतात.

अर्थात ही मुले जगातील कोणत्याही देशातील शाळांमध्ये शिकवली जाणारी कोणतीही बाब शिकण्यास तयार असतात व त्या बाबी शिकण्यासाठी त्यांच्याकडे वेळ ही उपलब्ध असते.

• वाबळेवाडी शाळा कशी घडली?-

ही ६५ घरांच्या एका वाडीतील मराठी माध्यामाची, जिल्हा परिषदेची एक ग्रामीण शाळा आहे. सन २०१२ मध्ये ही दोन खोल्यांची, द्विशिक्षकीय, इयत्ता १ ते ४ ची ३२ मुले पटावर असलेली शाळा होती. ती २०१६ मध्ये दोन खोल्यांची, द्विशिक्षकीय, इयत्ता १ ते ७ ची २२५ मुले पटावर असलेली शाळा झाली. दोनच शिक्षक, ७ वर्ग, २२५ मुले तरीपण गुणवत्ता उत्तम दर्जेची, हे कसे काय शक्य झाले? त्या शाळेतील दत्ता वारे व खैरे गुरुजींनी कमी संसाधनात सुद्धा उच्च दर्जाचे शिक्षण देण्यात कमतरता येऊ दिली नाही. त्यासाठी त्यांनी काय केले? नंतरच्या काळात हाच संशोधनाचा विषय बनला. राज्यातील शासकीय शाळेमधील होतकरु शिक्षक या शाळेला भेटी द्यायला लागले. शालेय व्यवस्थापन समित्या पण भेट द्यायला लागले.

शाळेची गुणवत्ता पाहून विविध सेवाभावी संस्था व CSR ही भेटी द्यायला लागल्या. गावातील पालकांना सुद्धा हुरूप आला. ते वर्ग व्यवस्थापन, क्रीडा शिक्षण, संगीत शिक्षणामध्ये सहभागासह विविध सोयीसुविधा जसे laptop, टॅबलेट इत्यादी पुरवायला लागले. गावकऱ्यांनी जत्रेत होणारा खर्च बंद करून शाळेला सोयसुविधा पुरवल्या. शाळेत अधिक खोल्या पाहिजे होत्या. त्यासाठी जागा सुद्धा उपलब्ध नव्हती. गावकऱ्यांनी एक एकर जागा (जवळ-जवळ रु ४.०० कोटीची) दान स्वरूपात दिली, तर आर्ट ऑफ लिव्हिंगच्या मदतीने Bank of Newyork यांनी रु.८.०० कोटी लागतीची शाळा खोल्या (काचेच्या शाळा) बांधून दिल्या.

• वाबळेवाडी शाळेच्या यशाचे संशोधन:-

या आधी सांगितल्याप्रमाणे वाबळेवाडी शाळेला मोठ्या संख्येने शिक्षक, पालक आणि शाळा व्यवस्थापन समितीचे लोक भेटी देत होते. लोकांचे वर्दळ पाहून शाळेने शनिवारचा दिवस भेटीसाठी ठरवला. कोव्हिडचा प्रादुर्भावपूर्वी प्रत्येक शनिवारी साधारण २,००० लोक भेटी देत असत. या भेटीअंती लोकांना वाटे की आपल्या गावात परत गेल्यावर ते सुद्धा त्यांच्या गावाच्या शाळेत असेच कार्य करणार.

अशातच राज्यात मोठ्या प्रमाणावर असलेल्या शिक्षकांच्या व्हाट्स अँप ग्रुप पैकी एक ग्रुप -वेध- च्या सदस्यांनी सुद्धा या शाळेला भेट दिली व त्या भेटीअंती सर्वांनी त्याबाबत सविस्तर लिखाण केले आहे. सदरचे लिखाण www.obcbahujankalyan.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध आहे.

वाबळेवाडी वरून परत येत असतांना बस मधेच चर्चा करून निर्धार केला की, आपल्या शाळेत या प्रकारे काम करणार. त्यातल्या काहीनी काम सुरू केलेही असेल. परंतु सर्वच लोकांचे विचार केल्यास ते फारसे काही पुढे जातांना दिसत नव्हते. तेव्हा विचार करण्यास सुरुवात झाली कि एवढे वचनबद्ध, हुशार आणि होतकरु शिक्षकांना वाबळेवाडी सारखे काम करायला का जमत नसावे. तेव्हा वेध ग्रुप ने वाबळेवाडी शाळेचे संशोधन केले. त्यात इतर शाळांच्या तुलनेत वाबळेवाडी शाळा खालील १७ वेगळ्या बाबी करतात, हे दिसून आले.

प्रमुख १७ बाबी

१. मुलांना स्वतः शिकण्यास प्रेरित करणे.

२. मुलांना आव्हान देणे.

३. Learning Interventions (Peer Learning, Group Learning, विषय मित्र)

४. मुलांच्या जिज्ञासू वृत्तीचा सन्मान करणे.

५. शिकण्यात तंत्रज्ञानाचा उपयोग.
६. मुलांनी स्वतःच्या शिकण्याची गती तिप्पट करणे.
७. पुढील वर्गाचा अभ्यासक्रम (syllabus) शिकण्याची संधी उपलब्ध करून देणे.
८. विविध स्पर्धा परीक्षेची तयारी करून घेणे.
९. इंग्रजी शिकण्यासाठी प्रक्रिया राबविणे.
१०. अभ्यासक्रम (syllabus) लवकर संपल्याने उपलब्ध झालेल्या वेळेचा उपयोग अभ्यासक्रमाबाहेरील परंतु जीवनावश्यक शिकण्यासाठी वापरणे.
११. भविष्यात येणाऱ्या तंत्राबाबत शिकण्यास संधी उपलब्ध करून देणे.
१२. पर्यावरण विषयीचे शिक्षण -प्रत्यक्ष जगणे याच्यातून करणे.
१३. जगातील व देशांतील इतर भाषा शिकण्याची संधी उपलब्ध करून देणे.
१४. शहरामधील व इतर देशातील शाळेसोबत partnership करणे.
१५. क्रीडेसाठी मुलांना संधी उपलब्ध करून देणे.
१६. संगीत, नाट्य व विविध कला शिकण्याची व व्यक्त होण्याची संधी उपलब्ध करून देणे.
१७. बहुविध बुद्धिमत्तेचा विचार करून अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया राबविणे.

हेही लक्षात आले की, या सर्व १७ बाबी करणाऱ्या शाळा वाबळेवाडीच्या पातळीवर पोहोचणार. परंतु यातील बऱ्याच बाबी खूप अवघड होत्या, तर काही बाबी खूप खर्चिक पण होत्या. या सर्व बाबी सर्वाना करणे शक्य नव्हते. म्हणून कामसू, वचनबद्ध, हुशार आणि मेहनती असून सुद्धा -वेधगुप मधील लोकांना हे कार्य जमले नसावे.

संगणकीय विचार सरणीचा वापर करून विश्लेषण :-

मग या १७ बाबी पैकी कोणत्या बाबी कमी मेहनतीच्या आहेत? कोणत्या बाबी विनाखर्चिक किंवा कमी खर्चाने करता येतात? कोणत्या बाबी फक्त शिक्षक आणि वर्गातील विद्यार्थ्यांच्या मदतीने करता येतात? कोणत्या बाबी सर्व शिक्षकांच्या मदतीने करता येतात? शाळेतील सर्व शिक्षक आणि विद्यार्थी एकत्र आल्यास त्यांच्या मदतीने कोणत्या बाबी करता येतात? पालक सुद्धा सहभागी झाले तर अजून काही बाबी करता येतील काय? पालकांनी आर्थिक किंवा वस्तू रूपात मदत देण्यास तयारी दाखवली तर अजून काही बाबी करता येतील काय? अशा प्रकारे समस्या आणि समाधानाचे तुकडे व पायऱ्या पाडून विश्लेषण करण्यात आले. यास जागतिक पातळीवर संगणकीय विचार सरणी असे संबोधले जाते. या विश्लेषण अंती असे दिसून आले की, १७ पैकी सहा बाबींपासून सुरुवात करणे कोणत्याही शाळेतील कोणत्याही शिक्षकाला इतर कोणाच्याही मदतीशिवाय करता येणे शक्य आहे. या सहा बाबींना -भविष्य वेधी शिक्षणाच्या सहा पायऱ्या म्हणून राबविले जाते. त्याचे तपशील पुढे बघायला मिळेल.

विकासाचे चार टप्पे-

तसेच हे ही लक्षात आले की कोणती ही नवीन बाब आपल्या शाळेत सुरु करीत असताना खालील ४ पातळ्यांचा अवलंब केल्यास ते काम सोप्या पद्धतीने परिणामकारकरित्या अंमलात आणता येते. कुठलेही मोठे काम पूर्ण करायचे असेल तर त्या कामाला छोट्याछोट्या कामात विभाजित करायचे असते. त्याचे विभाजन झाले की त्या कामांना क्रमाने लावायचे. तो क्रम खालील प्रमाणे असावा.

- A. **स्व पातळी:-** अशा कामापासून सुरुवात करणे जे करतांना इतरांची मदत लागणार नाही. स्वतःच्या पातळीवरील कामापासून सुरुवात केली कि बाहेरील अडचण येत नाही. एकदा यश मिळायला लागले कि पुढे जाता येते.
- B. **स्व + समाज:-** स्व पातळी पूर्ण झाली कि पुढची पातळी आहे समाज. अशी कामे जे करण्यासाठी समाजाची आवश्यकता असते.
- C. **स्व + समाज+ भौतिक सुविधा:-** समाज सोबत आला कि तिसरा टप्पा सहज होतो. समाजाने ठरवले कि अपेक्षेपेक्षा जास्त भौतिक बाबी उपलब्ध होतात. त्यामुळे अवघड वाटणारा टप्पा सहज पूर्ण होतो.

- D. **स्व+समाज+भौतिक सुविधा+ प्रशासन:-** वरील तीन टप्पे पूर्ण केले कि शासन सोबतीला येते. किंबहुना ते प्रत्येक पातळीवर सोबत असतेच परंतु वरील तीन टप्पे पूर्ण केले कि प्रशासन अधिक प्रभावीपणे सोबत येते.

यशस्वी व्यक्ती **एक ते चार** अशा क्रमाने विचार करतो. तर इतरांवर बोट ठेवणारा व्यक्ती **चार ते एक** या क्रमाने विचार करतो. आधी शासनाने ठरवावे मग भौतिक सुविधा द्याव्या त्यानंतर समाज सोबत यावा मग मी काम करेल. जागतिक दर्जाचे शिक्षण देणारी शाळा विकसित करायची असेल तर विकासाचे वरील चार टप्पे त्याच क्रमाने लक्षात घ्यावे लागतील. याप्रमाणे समाजाला सोबत घेऊन यश मिळवलेली आश्रमशाळा वारोळा, ता.माजलगाव, जि.बीड याचा तपशील **परिशिष्ट-एक** मध्ये पहावा. वरील तत्वाच्या आधारे खालील सहा बाबी स्वः पातळीवर करता येणाऱ्या आहेत.

भविष्य वेधी शिक्षणाच्या सहा पायऱ्या -

१. मुलांना स्वतः शिकण्यास प्रेरित करणे.
२. मुलांना शिकण्यास आव्हान देणे.
३. Learning intervention (Peer learning, group learning, विषय मित्र)
४. मुलांच्या जिज्ञासू वृत्तीचा सन्मान करणे.
५. मुलांच्या शिकण्यात तंत्रज्ञानाचा उपयोग.
६. मुलांनी स्वतःच्या शिकण्याची गती तिप्पट करणे.

वरील सहा बाबी (पायऱ्या) पैकी सुरवातीच्या ४ बाबींचा एकत्रित विचार केल्यास त्यास जागतिक पातळीवर Self Determined Learning (Heutagogy) म्हणतात हे नंतर कळाले. प्रत्येक मूल विशिष्ट असते त्यामुळे त्यांच्या शिकण्याच्या पातळ्या वेगवेगळ्या असतात. तेव्हा ही पद्धत पातळीनुरूप शिकवण्याच्या पद्धतीतील Multilevel Learning पेक्षा अधिक विकसित पद्धत असल्याचे लक्षात येते. जागतिक पातळीवर Heutagogy ही शिकण्याची पद्धत मान्य असली तरी ती वयस्क (१८ वर्षांपेक्षा अधिक वयाचे) लोकांना लागू पडते असा समज आहे. वाबळेवाडी शाळेने मात्र या पद्धतीचा वापर ३ वर्षांपेक्षा अधिक वयाच्या मुलांना लागू केला असल्याचे ही लक्षात येते. सिंगापूर सारख्या विकसित देशाने सुद्धा याचा वापर शाळा पातळीवर केला असल्याचे कळालेले आहे.

शासकीय शाळांमध्ये वाबळेवाडी पॅटर्न किंवा Heutagogy वर आधारित प्रयोग-

यानंतर वेध समूहातील सदस्यांनी आपल्या शाळेत वाबळेवाडी पॅटर्न वर आधारित कामाला सुरुवात केली. क्षेत्रीय यंत्रणेद्वारे सार्वजनिक पातळीवर कार्य सुरु झाले ते वाशिम जिल्ह्यात डायट मार्फत. येथील डायटने जिल्हा परिषद शाळेचे शिक्षकांसोबत कार्याला सुरुवात केली. वाशिम तालुक्यातील काटा व मालेगाव तालुक्यातील मारसूळ केंद्रातील शाळांमध्ये स्वशिक्षण, आव्हाने, पियर व ग्रुप लर्निंगच्या माध्यमातून मुलांच्या शिकण्याच्या गतीत प्रचंड वाढ होतांना दिसली. एका शाळेत चौथ्या इयत्तेतील विद्यार्थींनीने गणित विषयात पहिल्या इयत्तेतील मुलांना भागाकार शिकवलेले दिसले.

यावर आधारित वाचन साहित्य तयार करणे. (Primer Development) :-

वरील प्रकारे परिणाम येत असल्यामुळे सर्वांचा उत्साह वाढत होता. त्यामुळे मुंबई महापालिकेच्या शाळांमध्येही हे प्रशिक्षण दिले जावे असे प्रस्तावित करण्यात आले. तेथील सहाय्यक आयुक्त श्री सलील, भाप्रसे यांनी त्यास मान्यता देत शिक्षक हस्तपुस्तिकेची मागणी केली. ती पुस्तिका डॉ.सांगोलकर (वरिष्ठ अधिव्याख्याता) व निलेश घुगे (तत्कालीन विषय सहाय्यक व सध्याचे राज्य प्रशिक्षण समन्वयक, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग) या दोघांनी मिळून तयार केली. त्यानंतर मुंबई महापालिकेच्या शिक्षकांना मोठ्या प्रमाणावर प्रशिक्षण देण्यात आले. त्यानंतर काही काळात कोव्हिड-१९ चा प्रादुर्भाव वाढला व प्रत्यक्ष प्रशिक्षण देणे बंद झाले. परंतु वेध समूहातील शिक्षकांसाठी कोविडमुळे होणारे लॉकडाऊन एक मोठी संधी म्हणून चालून आली. या काळात ऑनलाईन पद्धतीने प्रशिक्षण दरदिवशी २ तासांचे असे ६ दिवस झूमवर देण्यास सुरुवात

झाली. अशाने देशभरातील इतर राज्यांच्या शिक्षकांना मोठ्या प्रमाणावर प्रशिक्षण देणे शक्य झाले. त्याच्यातून 'छत्तीसगड, उत्तरप्रदेश, हरियाणा इत्यादी राज्यांच्या शिक्षकांना प्रशिक्षण देण्यात आले.

आदिवासी प्रकल्प नंदूरबार व डहाणू मधील प्रशिक्षण व परिणाम:-

लॉकडाऊनच्या काळात ITDP, नंदूरबार तसेच ITDP, डहाणू या प्रकल्पातील शिक्षकांना ऑनलाईन आणि ऑफलाईन असे सरमिसळ करून प्रशिक्षण देण्यात आले. यातील नंदूरबार प्रकल्पाने Baseline, Mid line व End line, सर्व प्रकारच्या चाचण्या घेतल्या. त्यांनी प्रकल्पातील सर्व शाळांच्या पाचव्या इयतेतील शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले. डहाणू प्रकल्पाने चांगले काम करणाऱ्या शिक्षकांची निवड करून प्रशिक्षण दिले. दोन्ही प्रकल्पात परिणाम उत्कृष्ट राहिले. मुले व शिक्षक नितनवीन सर्जनात्मक पद्धतीने कार्य करीत असतात. त्याबाबत रोज काही तरी नवीन ऐकायला मिळत राहते. त्यातील नंदूरबार प्रकल्पात ४ महिन्यात डिसेंबर, २०२१ ते मार्च, २०२२ फक्त ५६ दिवस शाळा असून सुद्धा जवळ-जवळ १००% मुलांना प्रारंभिक स्तराच्या पुढे जावून FLN च्या दिशेने मोठे यश मिळाले आहे. या प्रकल्पातील प्रगती **परिशिष्ट-दोन** मध्ये पाहावे.

डहाणू प्रकल्पाने मूल्यमापनाकरिता ॲप विकसित केले. त्याच्यात माहिती भरल्यामुळे शिक्षकांना प्रत्येक मुलाची शिकण्याची पातळी लक्षात आली आणि त्यामुळे प्रत्येक मुलाला कोणत्या पातळीवर शिकवावे हे ही लक्षात आले. मुलांना पातळीतनुरूप शिकविल्याने ती अधिक गतीने शिकत होती. हे पाहून शिक्षक सुखावले. तसेच जून, २०२२ मध्ये उन्हाळी सुट्टीनंतर मुले शाळेत परतली तेव्हा सुट्टीपूर्वी मुले जेवढी शिकली होती त्यापेक्षा सुट्टीत अधिक शिकून आल्याचे शिक्षकांना लक्षात आले.

नागपूर जिल्हा परिषदेत आणि आदिवासी आयुक्त, नागपूर विभागात प्रशिक्षण-

नागपूर जिल्हा परिषदेने सुद्धा निवडक चांगल्या शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले. त्याने खूप मोठ्या प्रमाणावर चांगले शिक्षक तयार झालेत. त्यांच्या शाळा पाहण्यास गेलेले नागपूर विभागातील आदिवासी विभागाचे शिक्षक आणि अधिकारी भारावून गेले. त्यांनी नागपूर विभागातील सर्व आदिवासी आश्रमशाळांच्या शिक्षकांना अतिरिक्त आदिवासी आयुक्त, श्री रवीन्द्र ठाकरे यांच्या नेतृत्वाखाली प्रशिक्षण दिले. प्रशिक्षणांच्या शेवटच्या दिवशी हे सर्व शिक्षक प्रशिक्षणा बाबत भरभरून बोलत होते.

इतर मागास बहुजन कल्याण विभागातील आश्रमशाळा:-

विभागातील शाळांचे गूगल फॉर्म भरून चांगल्या शाळांचे संस्थाचालक, मुख्याध्यापक व शिक्षक निवडण्यात आले आहेत. चांगले संस्थाचालक, अध्यक्ष किंवा सचिव यांची एक दिवसीय कार्यशाळा मंत्रालयात घेण्यात आली. त्यात सुद्धा कार्यशाळा संपत असतांना संस्था चालकांमधील ऊर्जा बघण्यासारखी होती. त्याची मा.मंत्री (इ.मा.ब.क.) यांनी नोंद घेतली.

विभागातील काही शाळांना (निवडक नाहीत) मंत्रालयातील अधिकाऱ्यांनी भेटी दिल्या असता जवळ-जवळ सर्वच मुलांनी यूट्यूब चे व्हिडिओज बघितल्याचे आढळले. "अमेरिका" हा शब्द ऐकले आहे काय? असे औरंगाबाद जिल्ह्यातील कन्नड तालुकामधील गराडा गावातील कै. गुरुदयाल सिंह आश्रमशाळेत विचारले असता बऱ्याच मुलांनी हात वर केले. त्यापैकी तीन मुलांना स्टेजवर बोलावून "कुठे ऐकले?" असा प्रश्न विचारले असता प्रत्येकाने यूट्यूबवर व्हिडिओ बघून अमेरिकेबद्दल माहिती घेतली होती. त्या व्हिडिओ मध्ये काय बघितले हे विचारले असता,

१. एका मुलाला त्या देशात सर्वाधिक करोडपती आहेत हे आठवत होते.
२. दूसऱ्या मुलाला तेथील मोठ-मोठ्या इमारती व इंग्रजी शिक्षण आठवले.
३. तर तिसऱ्या मुलाला तेथील इंग्रजी बोलणारे लोक आठवले.

हे व्हिडिओ कोणाच्या मोबाईल मध्ये पाहिले असे विचारले असता आई, वडील, बहिण, भाऊ इत्यादी उत्तर आले.

पालकांचा सहभाग:-

विजाभज आश्रमशाळेत शिकणाऱ्या मुलांचे पालक पोटा-पाण्याच्या प्रश्नात गुंतलेले असतात. बरेच पालक ऊसतोडीचे काम करतात, डोंबारी समाजाचे पालक अक्षरशः तारेवरची कसरत करतात. भटक्या समाजातील अजून किती-तरी लोक पाड्यावर राहतात. निवासी शाळा असल्यामुळे पालक कुठेही असले तरी मुलांना वसतिगृह आणि शाळेत दाखल करता येतात. तरीही भटक्या समाजाच्या १०० टक्के मुलांना शाळेत दाखल करण्यात अजून यश आलेले नाही.

काही समाजसेवी संस्थाचालक सर्जन पद्धतीने कार्य करून मुलांना शाळेत दाखल करतात. परंतु सर्वच पालक मुलांना शाळेत दाखल करण्यास तयार होतात असे नाही. चर्चेअंती एखाद्या वेळी तयार झाले तरी पुन्हा पोटा-पाण्याचा प्रश्न सोडवण्यास अडचण जाणवायला लागली की, मुलाला परत घेऊन जाण्यासाठी दिवसेंदिवस शाळेत येऊन बसतात.

पुण्यातील एका शाळेत भेट दिली असता तेथे डोंबारी समाजाच्या ८० टक्के मुलांना दाखल करण्यात यश येते असे सांगितले गेले, परंतु त्या शाळेत मंजूर संख्येपेक्षा अधिक मुले दाखल करता येत नसल्यामुळे दरवर्षी साधारण ४०० मुले परत जातात. त्यातच राज्यातील काही शाळा अशाही आहेत जेथे मंजूर असलेली संख्या भरण्यास नाकी नऊ येते.

या संपूर्ण परिस्थितीचा उलगडा वरवंडी तांडा, ता.जि. औरंगाबाद येथील जि.प. जेथे वसतिगृहची व्यवस्था सुरू नाही तेथील एका बालकासोबत मा. देवेंद्र फडणवीस तत्कालीन मुख्यमंत्री आणि सध्या मा. उपमुख्यमंत्री यांचे खालील संवाद समजून घेण्याजोगा आहे.

मा. मुख्यमंत्री :- हे खरे आहे काय, की तुम्ही लोक आधी ऊस तोडीला जाताना मुलांना सोबत घेऊन जायचे परंतु आता त्यांना गावातच काहीतरी व्यवस्था करून ठेवता त्याला कारण काय ?

ऊसतोड कामगार पालक:- होय साहेब, हे खरे आहे. आधी शाळेची गुणवत्ता जेमतेम होती तेव्हा वाटायेचे की मुले शाळेत शिकल्यानंतर सुद्धा ऊसतोड कामगार होणार आहेत. मग त्यांना ऊस तोडीचे अनुभव देणे पण आवश्यक वाटे. मात्र श्री. भरत काळे गुरुजी आल्यानंतर शाळेचा चेहरा-मोहरा तसेच गुणवत्ता फार बदलून गेली आहे. आता मला वाटते की, आमची मुले शिकल्यानंतर वेगळे काही करू शकतील. आम्हाला सुद्धा उसतोड कामगाराचे आयुष्य आवडत नाही. आमच्या मुलांचा उज्ज्वल भविष्यासाठी आम्ही त्यांना नातेवाईकांकडे ठेवून ऊसतोडी साठी जातो. ऊसतोड आमची मजबूरी आहे. आमच्या मुलांची ती मजबूरी असू नये, असे आम्हाला वाटते. शाळेतील शिक्षणाची गुणवत्ता हीच पालक सहभाग मिळवण्याचा एकमेव मार्ग आहे याच विचारातून शासन निर्णय च्या माध्यमातून विजाभज आश्रमशाळेत गुणवत्ता वाढावी. त्यात सर्व संस्थाचालक, मुख्याध्यापक आणि शिक्षक सहभागी व्हावेत असे शासन आवाहन करत आहे. शाळेच्या गुणवत्तेत बदल व्हायला लागले की अनिवासी मुलांच्या पालकांना लगेच लक्षात यायला लागते. मात्र निवासी विद्यार्थ्यांच्या पालकांना ते लगेच लक्षात येणार नाही. निवासी विद्यार्थ्यांचे पालक शाळेपासून दूर गावांमध्ये विखुरलेले असतात अशी धारणा आहे. तरीही शाळेत नवीन काही चांगले काही वेगळे आणि सर्वाधिक महत्त्वाचे गुणवत्ता वाढ करायला लागले की पालकांना वेगवेगळ्या पद्धतीने त्याची माहिती देणे आवश्यक आहे. झूम द्वारे पालक सभा, पालकांचे व्हाट्सअप ग्रुप द्वारे, शाळेच्या यूट्यूब चॅनल द्वारे माहिती देणे शक्य आहे. गुणवत्ता वाढीचे पालकांना दृश्य असणारे परिणाम मुलांचे इंग्लिश बोलणे आणि मुलांचे शिष्यवृत्ती परीक्षा पास होणे हे असते हे सर्वांचे लक्षात आणून देण्यात येत आहे. या पातळीचे यश मिळवणे सर्व शाळा मुख्याध्यापक आणि शिक्षक यांना जमले पाहिजे तरच राज्याचे १००% विजाभज विद्यार्थ्यांना शिक्षण देणे शक्य होणार आहे. अन्यथा शाळेत जागा रिक्त आणि विजाभज मुले शाळाबाह्य ही आजची परिस्थिती कायम राहण्याची शक्यता नाकारता येत नाही.

स्पोकन इंग्लिश शिकवण्याची आवश्यकता:-

या सर्वांचा निष्कर्ष असा कि, मुले मोबाईल मधून आपल्या पसंतीचे व्हिडिओ पाहत आहेत. तसेच त्यांची पसंत श्रीमंती, इंग्लिश व आधुनिक युग आहे असे वाटते. अतः आपली जबाबदारी आहे कि आपल्या शाळेत

शिकत असलेली मुले समृद्ध आणि श्रीमंतीचे आयुष्य जगावे यासाठी त्यांना शिक्षण द्यावयाचे आहे. तसेच त्यांना इंग्रजी बोलण्यास शिकवावयाचे आहे.

इतर मागास बहुजन कल्याण विभागाचे पावले याच दिशेने पडत आहेत. म्हणूनच मागच्या वर्षी ९ वी ते १२ वी च्या प्रत्येक मुलाला एक या प्रमाणात टॅबलेट पुरवण्यात आले आहेत. यावर्षी आता ६ वी ते ८ वी तील ५ मुलांमागे एक टॅबलेट पुरवण्यात येणार आहेत. शासनाने मोफत टॅबलेट पुरवले असले तरी त्याचे योग्य उपयोग करून घेण्याची जबाबदारी संस्थाचालक, मुख्याध्यापक, शिक्षक, पालक व समाजाची आहे. यूट्यूब चे व्हिडिओज तसेच गूगलमधून अभ्यास करण्यासाठी या टॅबलेट्सला इंटरनेटची सुविधा लागणार आहेत. आपली मुले हॉस्टेल मध्ये राहतात. त्यामुळे टॅबलेटच्या माध्यमातून अधिक शिकण्याची संधी त्यांना उपलब्ध आहे. अशा प्रकारे शिक्षण देणाऱ्या सुरुवातीच्या २५ शाळांना शाबासकी देण्याकरिता शासनातील वरिष्ठ अधिकारी स्वतः भेटी देणार आहेत. आतापर्यंत तशा ३ आश्रमशाळांना स्वतः अपर मुख्य सचिव (इ.मा.ब.क.वि.), संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण संचालनालय, पुणे व उपसचिव (इ.मा.ब.क.वि.) यांनी भेटी दिल्या आहेत. शिक्षक आणि मुख्याध्यापकांना याच उद्देशाने प्रशिक्षण दिले जात आहेत.

सर्व शाळा आणि शिक्षक यांना What's App Groups च्या माध्यमातून जोडलेले आहेत. विभागातील शिक्षक आणि मुख्याध्यापकांच्या झूम मिटिंग मुलांच्या शिकण्याच्या दृष्टीने घेणे सुरु केले गेले आहेत.

शिष्यवृत्ती परिक्षेत बसणे व उत्तीर्ण होणे-

मुखई, ता.शिरूर, जि.पुणे आश्रमशाळा येथील विद्यार्थी मागील २०१६-१७ पासून शिष्यवृत्ती परिक्षेस बसतात. तेथील सर्वात अलिकडचा निकाल एकूण पटाच्या ६२ टक्के आहे. (पहा परिशिष्ट-सहा) ती शाळा आज न उद्या १०० टक्केवर पोहचेल हेच आमचे उद्दिष्ट आहे. राज्यातील अजून काही आश्रमशाळेतील मुले शिष्यवृत्ती परिक्षेस बसत असतील. परंतु एकूण एक विचार प्रवाहाप्रमाणे आश्रमशाळेतील मुले शिष्यवृत्ती परिक्षा उत्तीर्ण होणार नाही असे दिसून येते. यापुढील काळात हा विचारप्रवाह उलटवून “आश्रमशाळेतील १०० टक्के मुले शिष्यवृत्ती परिक्षेस बसतात व उत्तीर्णही होतात”, पर्यंत पोहचवावयाचे आहे.

शैक्षणिक गुणवत्तेचे मूल्यांकन -

प्रस्तावनेत उल्लेख केल्याप्रमाणे विजाभज शाळांमधील प्रत्येक मुलाचे ठराविक वारंवारितेत तीन स्तरावर मूल्यांकन केला जाईल. तसेच त्याचा डेटा प्रत्येक वेळा यासाठी विशेषरित्या तयार करण्यात आलेल्या ॲप मध्ये भरले जातील.

१. **FLN स्तराची मूल्यांकन :-** यांस असर (ASER) पातळी मूल्यांकन सुध्दा म्हणता येईल. मात्र ASER आणि FLN मध्ये काही नमूद करण्यासारखे फरक आहेत. FLN च्या अपेक्षित परिणामात इयत्ता दुसरीतील मुलांना प्रत्येक मिनिटात ४५ शब्द वाचणे अपेक्षित आहे तर तिसऱ्या वर्गातील मुलांना ६० शब्द प्रति मिनिट वाचणे अपेक्षित आहे. यास वाचन गती म्हणता येईल. असर मध्ये वाचन गती बाबत मूल्यांकन नव्हते. त्याचप्रमाणे “वाचन संस्कृती” ही एक नवीन बाब FLN च्या भाषा शिक्षणामध्ये प्रवेश केलेली आहे. अनुभवी शिक्षकांसोबत प्रदीर्घ आणि सखोल चर्चा करून वाचन संस्कृतीचे मूल्यांकनाचे निकष ठरविण्यात आले आहेत. मुले मोठ्या संख्येने पुस्तक वाचत असतील तर त्यांना वाचलेले मजकूर समजते असा त्याचा अर्थ होतो. तसेच वाचनात आनंद असल्याशिवाय कोणी जास्त वाचन करणार नाही. त्यामुळे अधिक पुस्तक / मजकूर वाचन करणाऱ्या मुलांमध्ये वाचन संस्कृती विकसित झाले आहे असा अर्थ लावणे संयुक्तिक राहील. या युक्तीवादानुसार दुसऱ्या इयत्तेतील मुलांनी २०० छोटी पुस्तके आणि तिसऱ्या इयत्तेतील मुलांनी ३०० छोटी पुस्तके वाचल्यास त्यांच्यात वाचन संस्कृती विकसित झाले आहेत असे म्हणता येईल. या प्रमाणे वाचन संस्कृतीचे मूल्यांकनाचे निकष ठरविण्यात आले आहे.

याप्रमाणे FLN च्या मूल्यांकनासाठी असर मध्ये अपेक्षित बाबी प्रारंभिक स्तर, अक्षर वाचन, शब्द वाचन, वाक्य वाचन, परिच्छेद वाचन सोबतच वाचनगती आणि वाचन संस्कृती जोडल्यास FLN चे भाषेचे मूल्यांकन पुरेशे होईल. विजाभज शाळांमधील सर्व इयत्तेतील सर्व मुलांचे या निकषांच्या आधारे दर १५ दिवसांनी मूल्यांकन करावयाचे आहे. भाषा आणि गणित या दोन्ही मूल्यांकनाचे तपशिल **परिशिष्ट-तीन** मध्ये देण्यात आले आहे.

या प्रमाणे तयार होणारी माहिती ॲप मध्ये भरावयाची आहे, त्याची लिंक नंतर उपलब्ध करून देण्यात येईल. माहिती भरण्याचे कार्य वर्गातील पिसा(PISA) पातळीच्या मुलांकडून करून घ्यावे. याने त्या मुलांचे संगणक कौशल्य तसेच डेटा हाताळण्याचे कौशल्य वाढीस लागेल. याने शिक्षकांचे वेळेची बचत सुध्दा होईल.

वाचन संस्कृती साठी प्रत्येक शाळेत किमान ३०० पुस्तके उपलब्ध असणे आवश्यक आहेत. आशा आहे की, ऐवढी पुस्तके शाळेमध्ये उपलब्ध आहेत. ही पुस्तके एका विशिष्ट प्रकारचे असतात. यांना कमी पाने असतात. फॉन्ट साईज मोठे असतात. चित्र आणि छापील शब्दांचे प्रमाण ८० टक्के व २० टक्के मध्ये असतात. मुलांना सुरवातीस अशी पुस्तके वाचण्यास देण्यात यावी. नंतर यापेक्षा मोठी पुस्तके देण्यात यावी. शाळांनी अशी पुस्तके उपलब्ध करून घ्यावी.

विजाभज शाळा निवासी असल्यामुळे वसतीगृहामध्ये वाचनालयाची व्यवस्था करता येते. शिवाय टॅबलेटमध्ये ही पुस्तके उपलब्ध करून देता येते. अनिवासी विद्यार्थ्यांना सुध्दा शाळेच्या वेळेव्यतिरिक्त पुस्तक वाचनाची सुविधा मिळावी करिता ऑनलाईन पुस्तकांची यादी मुलांना उपलब्ध करून घ्यावी.

विभागास सध्या २४९ ऑनलाईन पुस्तके प्राप्त झाले असून सदरची पुस्तके www.obcbahujankalyan.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर ई-नागरीक या सदराखाली “ई-लायब्ररी” यामध्ये उपलब्ध आहे. अधिक ऑनलाईन पुस्तके मिळवण्यासाठी विभाग प्रयत्न करीत आहे. तसेच अशा प्रकारे वाचण्यायोग्य ५०० पुस्तकांची यादीची लिंक नंतर उपलब्ध करून देण्यात येईल. शाळांनी ही पुस्तके उपलब्ध करून घ्यावी. शाळांमध्ये पुस्तके उपलब्ध करेपर्यंत तसेच किमान ३०० पुस्तके ऑनलाईन उपलब्ध होईपर्यंत सुध्दा मुलांना पुस्तके वाचता यावी याकरिता वरील पुस्तकांचे PDF ऑनलाईन स्वरूपात उपलब्ध करून देण्याचे प्रयत्न विभाग करीत आहे.

२. विजाभज शाळांमधील प्रत्येक मुलाचे NAS आणि PISA पातळीच्या मुल्यांकनाकरीता Learning Navigator चा उपयोग करण्यात येईल.

शासन निर्णय:-

विजाभज प्रवर्गाच्या सर्व आश्रमशाळांच्या इयत्ता १ ली ते १२ वीतील सर्व विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रगती होण्याच्या अनुषंगाने शाळांचे व वर्गाचे मुल्यांकन करण्यात येईल. याबाबतच्या कार्यवाहीची रुपरेषा पुढील प्रमाणे राहिल.

प्रगत शैक्षणिक महाराष्ट्र अंतर्गत करावयाच्या बाबी:-

१. भविष्य वेध शिक्षण विचार प्रक्रियेचा अवलंब करून मुलांना शिकते करणे. Learning to learn.
२. मुल, शिक्षक आणि वर्ग पातळीवर पारंपरिक पद्धती कडून भविष्य वेध प्रक्रियेकडे जाणे. (परिशिष्ट-चार Class observation) मध्ये दिले आहे.
३. या शैक्षणिक सत्रात वर्गातील १०० टक्के मुलांना FLN पूर्ण करणे. (वर्ग १ ते १२ मधील सर्व विद्यार्थी)
४. FLN च्या मुल्यामापनाकरीता FLNVEDH या ॲपचा उपयोग करावा.
५. जी मुलं FLN झाली आहे किंवा येत्या काळात होणार आहेत त्यांचे NAS (वर्गातील FLN पूर्ण झालेल्या १०० टक्के मुलांच्या ७५ टक्के अध्ययन निष्पत्ती) पूर्ण करणे.
६. ज्या मुलांचे अध्ययन निष्पत्ती पूर्ण झाल्या आहेत त्यांना PISA पातळीच्या कौशल्य पूर्ण करण्यासाठी काम करणे. त्यांच्यामध्ये अध्ययन कौशल्य विकसित करून हव्या त्या बाबी स्वतः शिकू शकतील, असा विश्वास निर्माण करणे.
७. पिसा पातळीचे कौशल्य विकसित झाले आहे, असे प्रतिबिंबित होण्यासाठी स्पोकन इंग्लिश, विविध भाषा, आपल्या वाडी/तांड्यातील प्रौढांना साक्षर करणे, कोडींग, वरच्या इयत्तांचा अभ्यास अशा अनेक बाबी करणारी मुले.
८. NAS व PISA च्या मुल्यामापनाकरीता Learning Navigator चा उपयोग करण्यात येईल.
९. सर्व विजाभज आश्रमशाळांमधील जास्तीत जास्त विद्यार्थी ५ वी व ८ वी ची शिष्यवृत्ती परिक्षा पास होतील या बेताने तयारी करण्यात यावी. शिष्यवृत्ती मिळाले नाही तरी ती परिक्षा उत्तीर्ण होणे महत्वाचे आहे.

१०. सर्व विजाभज आश्रमशाळांमधील किमान २५ टक्के विद्यार्थी २०२२-२३ या शैक्षणिक वर्षाच्या शेवटपर्यंत इंग्रजी बोलतील अशी तयारी करण्यास आवाहन करण्यात येत आहे.

वरील सर्व परिणाम मिळविण्यासाठी.

१. मुख्याध्यापक यांनी विभागामार्फत दिले जाणारे Mangement Of Learning Intervention in School (MOLIS) हे प्रशिक्षण पूर्ण करून त्यांची कार्यवाही आपल्या शाळेत करणे.
२. सर्व शिक्षकांनी MOLIC - Mangement Of Learning Intervention in Class. हे प्रशिक्षण पूर्ण करून त्यांची कार्यवाही आपल्या वर्गात करणे.
३. सर्व वसतिगृह अधीक्षक यांनी MOLIH - Mangement Of Learning Intervention in Hostels हे प्रशिक्षण पूर्ण करून त्यांची कार्यवाही आपल्या वसतिगृहात करावी.

गुणवत्ता वाढीचा समयबद्ध कार्यक्रम-

१. सर्व शिक्षक, वसतिगृह अधीक्षक आणि मुख्याध्यापक यांनी प्रशिक्षण घेणे. शेवटची तारीख १५ डिसेंबर
२. FLN मुल्यांकन
 - २.१ बेसलाईन- दि.१५ डिसेंबर, २०२२ पर्यंत १०० टक्के शाळा.
 - २.२ मिडलाईन -दि.०७ फेब्रुवारी, २०२३ पर्यंत.
 - २.३ FLN पूर्ण (Endline)- दि.३० मार्च, २०२३.

NAS आणि PISA मुल्यांकन हे Learning Navigator च्या माध्यमातून दर आठवड्याला डॅश बोर्ड च्या माध्यमातून बघण्यात येईल व त्याप्रमाणे शाळांना फिडबॅक देण्यात येईल.

उत्कृष्ट कार्य करणाऱ्या शाळा आणि शिक्षक यांना सहाय्यक संचालक, प्रादेशिक उपसंचालक, संचालक तसेच अतिरीक्त मुख्य सचिव यांच्याकडून अभिनंदनाचे पत्र जातील. यातील कोणत्याही बाबतीत विशिष्ट कार्य करणाऱ्या शाळांचे संस्थाचालक, मुख्याध्यापक व शिक्षक यांचा सन्मानाचा कार्यक्रम आयोजित करण्यात येईल.

सुरुवातीस FLN मध्ये ८० टक्क्यांवर यशस्वी होणाऱ्या शाळांच्या मुलांचे सादरीकरण विभाग पातळीवर शिक्षकांच्या मेळावा भरवून करण्यात येतील. कार्य करण्यात किंवा गुणवत्ता वाढीच्या कार्यात मागे राहणाऱ्या शाळांना विविध पातळीस्तव नोटीस देण्यात येतील गरज असल्यास कार्यवाही ही करण्यात येतील.

गुणवत्तावाढीचा भाग म्हणून सोयी सुविधेत वाढ:-

फक्त सोयी सुविधा दिल्याने गुणवत्ता वाढ होत नाही. हे सत्य असले तरी शासन आपल्या परिने सर्व शाळांमध्ये सोयी सुविधा वाढविण्यासाठी प्रयत्नरत आहे. शासनाने या आधीच ९ वी ते १२ वी च्या सर्व मुलांना टॅबलेट दिले आहेत. येत्या काळात ५ ते ८ वी च्या ५ मुलांमागे एक टॅब पुरविण्यात येत आहे. सोबतच काही पुस्तके व गणित, भाषा व इंग्रजीचे शैक्षणिक साहित्य पुरविण्यात येणार आहेत.

याशिवाय शासन परिपत्रक, नियोजन(रोहयो) विभाग, दिनांक ०१/१२/२०२० नुसार तसेच या विभागाचे शासन परिपत्रक, दिनांक ०३ ऑगस्ट, २०२२ प्रमाणे सोयीसुविधा वाढीचे कार्य विभागातील सर्व अधिकारी तसेच संस्थाचालक, वसतिगृह अधीक्षक, मुख्याध्यापक व शिक्षक यांनी करावे. मुल्यांकनांती सोयी सुविधा पुरविण्यामध्ये राज्यातील उत्कृष्ट २०० शाळांचा सत्कार शासन करेल.

मागणीनुसार प्रशिक्षण:-

राज्य शासन सुरुवातीचे MOLIC, MOLIS आणि MOLIH हे प्रशिक्षण स्वतःहून आयोजित करत आहेत. याशिवाय आहार सुरक्षा बाबतीत काही प्रशिक्षण देण्यात आले असून त्याच्याशी निगडित काही प्रशिक्षण सध्या सुरु आहे.

पुढील काळात स्पोकन इंग्लिश व शिष्यवृत्ती परिक्षेत यश मिळवण्याबाबतीत प्रशिक्षणाची गरज असू शकते. तसेच मुलांना Life Skill, Soft Skill, च्या प्रशिक्षणाची गरज आहेच. त्याचप्रमाणे काही शिक्षकांनी सुचविल्यानुसार मराठी भाषा शिक्षण, गणित शिक्षण, व इंग्रजी शिक्षणाबाबत प्रशिक्षणाची गरज शिक्षक व

मुख्याध्यापकांना असू शकते. या व अन्य मुद्यांबाबतीत प्रशिक्षणाची गरज असल्यास संबंधितांनी तशी मागणी करावी. याबाबतीत विभागाच्या संकेतस्थळावर व्यवस्था करण्यात येईल. तोपर्यंत पत्राद्वारे सुद्धा शासनास कळविता येईल.

वरील प्रशिक्षणानंतर अधिक अभ्यासासाठी जिल्हा परिषद शाळेतील शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांनी मिळविलेल्या यशाचे व्हिडिओ **परिशिष्ट-पाच** मध्ये पाहता येतील.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा सांकेतांक क्रमांक २०२२११२३१८२००८३५३४ असा आहे. हा आदेश डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

नंद कुमार (भा.प्र.से.)
अपर मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन

प्रत:-

१. मा.मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
२. मा.उप मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३. मा मंत्री, इतर मागास बहुजन कल्याण यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
४. अपर मुख्य सचिव, इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई.
५. अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव, वित्त विभाग, यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई
६. संचालक, इतर मागास बहुजन कल्याण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
७. महालेखापाल, महाराष्ट्र-१/२, (लेखापरिक्षा/ लेखा अनुज्ञेयता), मुंबई/नागपूर.
८. सहसंचालक, लेखा व कोषागारे, संगणक कक्ष, नवीन प्रशासन भवन, ५ वा मजला, मुंबई.
९. प्रादेशिक उपायुक्त, समाज कल्याण विभाग (सर्व).
१०. सहाय्यक आयुक्त, समाज कल्याण (सर्व).
११. जिल्हा कोषागार अधिकारी (सर्व).
१२. सह सचिव/उपसचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी (सर्व), इतर मागास बहुजन कल्याण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१३. निवडनस्ती / विजाभज-१.

शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण क्रमांक-विभशा-२०२२/प्र.क्र.४४/विजाभज-१,

दिनांक : २३ नोव्हेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट-एक

यशस्वीगाथा

लोकसहभागातून साधला प्राथमिक आश्रमशाळा, वारोळा ता.माजलगांव, जि.बीड या शाळेचा विकास

या आश्रमशाळेत विमुक्त जाती, भटक्या जमाती, उपेक्षित वर्गातील विद्यार्थ्यांना ई-लर्निंग व डिजिटल शिक्षण दिले जाते. आपल्या ही आश्रमशाळेचा विद्यार्थी या स्पर्धेच्या युगात इतरांच्यासोबत टिकला पाहिजे म्हणून सन २०१५-२०१६ पासून इयत्ता १ली पासून सेमी-इंग्रजीत शिक्षण दिले जाते. इयत्ता २री पासून मंथन सारख्या स्पर्धा परीक्षेची तयारी करून घेतली जाते. सन २०१४-१५ मध्ये प्राथमिक आश्रमशाळा, वारोळा, ता.माजलगांव जि. बीड या शाळेत विद्यार्थ्यांची उपस्थिती कमी होती. शाळेत पटावर विद्यार्थी संख्या भरपूर होती. परंतु आधारकार्डधारक विद्यार्थी व प्रत्यक्ष उपस्थित विद्यार्थी खूप कमी होते. शाळेत पठार अवस्था आलेली होती. याच कालावधीत संस्थेने आपली शाळा बंद पडु नये म्हणून माध्यमिक आश्रमशाळा, वारोळा, ता.माजलगांव, जि.बीड या शाळेत कार्यरत शिक्षक श्री.कचरे विठ्ठल प्रभाकर यांना दि.०१.०१.२०१५ रोजी प्राथमिक आश्रमशाळा, वारोळा, ता.माजलगांव, जि.बीड शाळेत मुख्याध्यापक म्हणून नियुक्ती केली.

श्री.कचरे यांनी दि.०१.०१.२०१५ ते ३०.०४.२०१५ या चार महिन्यात शाळेच्या प्रत्येक घटकाचा अभ्यास केला. व सन २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात इयत्ता १ली वर्गासाठी प्रवेश मिळविण्यासाठी प्रत्यक्ष पालक भेट घेण्यास सुरुवात केली. प्रत्यक्षात पालकांना भेटल्यावर इयत्ता १ ली प्रवेशपात्र पालक पालकांनी शाळेची पूर्वीची स्थिती लक्षात घेता. प्रवेशास टाळाटाळ करण्यास सुरुवात केली. त्यावेळी श्री.कचरे व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी प्रत्यक्ष पालकांच्या घरी जाऊन फक्त ०१ वर्ष संधी द्या. १ वर्षात मुलांना लिहिता वाचता नाही आले, तर शाळेतील इयत्ता १ लीच्या मुलांचा (टि.सी.) दाखला घेऊन जाऊ शकतात, असे सांगितले. त्या अटीवर परिसरातील पालकांनी ४५ विद्यार्थ्यांना इयत्ता ०१ लीच्या वर्गात प्रवेश दिला.

श्री.कचरे व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी ठरल्याप्रमाणे इयत्ता १ लीच्या मुलांना दिवाळीपर्यंत (प्रथमसत्र परीक्षेपर्यंत) लिहायला, वाचायला शिकवले. ही ४५ विद्यार्थी चांगल्या प्रकारे लिहायला, वाचायला शिकविल्यामुळे एकही प्रवेश (टी.सी.) कमी झाला नाही. शाळेच्या गुणवत्तेबाबत व शाळेबाबत परिसरात कौतुक सुरु झाले. यासाठी नेहमी पालक मेळावे, पालक संपर्क वाढवले.

सन २०१६-१७ मध्ये श्री.संदीप पवार सर, जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा जरेवाडी, पाटोदा, जि.बीड यांच्या शाळेला **मी व माझ्या सहकाऱ्यांनी** भेट दिली. **श्री.संदीप पवार** सरांचा आदर्श डोळ्यासमोर ठेवून **आपणही आपली** आश्रमशाळा लोकसहभागातून पुढे नेऊ शकतो, यासाठी प्रत्यक्ष कृती करायला हवी, असा विचार करून जुलै, २०१६ ला शाळेत पालक मेळावा घेण्याचे ठरविले.

पालक मेळावा आयोजित करून पालकांना जरेवाडी शाळेविषयी माहिती सांगितली. तसेच त्या शाळेचे कार्य ही समजावून सांगितले. आणि आपल्यालाही आपली शाळा लोकसहभागातून ई-लर्निंग, डिजिटल करायची आहे, यासाठी आपण शक्य तेवढी मदत शाळेला करायची आहे. शाळेतील **मी व माझ्या सर्व सहकाऱ्यांनी** आपल्या विद्यार्थ्यांसाठी एक महिन्याचे वेतन देण्याचे ठरवले व पालकांनी कमीत कमी प्रतिपालक ५००/- रुपये शाळेसाठी देण्याचे ठरवले. ते ही त्यांना शक्य असेल तर.

पाहता पाहता २०१६-२०१७ या शैक्षणिक वर्षामध्ये शाळेला ई-लर्निंग व डिजिटल करण्यासाठी ११५ व्यक्तींचा मदतीने रु.११,४९,६११/- इतका निधी लोक सहभाग मिळाला व त्या लोकसहभागातून इयत्ता १ ली व २ री चे २ वर्ग ई-लर्निंग व डिजिटल केले. यामध्ये वर्गाचे रंगकाम, २-संगणक, २-प्रोजेक्टर खरेदी करून त्यांचा वापर विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत आणला, त्यांचा एवढा परिणाम झाला की, २०१६-१७ या शैक्षणिक वर्षामध्ये प्राथमिक आश्रमशाळा, वारोळा ता.माजलगांव, जि.बीड या आश्रमशाळेच्या इयत्ता १ ली चा पट ५८ विद्यार्थी संख्या वर गेला. आजूबाजूच्या गावात चर्चेला उधाण आले. वारोळाच्या शाळेत चांगलं शिक्षण दिले जाते आणि आजूबाजूच्या बारा गावातील विद्यार्थी टप्प्याटप्प्याने या शाळेत जोडले जात होते.

सन २०१७-१८ या शैक्षणिक वर्षात शाळेला ८८ व्यक्तींच्या मदतीने रु.८९,१७७/- इतका निधी लोकसहभाग मिळाला. त्यामधून २०१७-१८ मध्ये इयत्ता ३ री चा वर्ग ई-लर्निंग व डिजिटल केला. यामध्ये वर्गाचे

रंगकाम, सर्व बोलक्या भिंती करण्यात आल्या. वर्गात ४५ इंच स्क्रीन असलेला टीव्ही बसवण्यात आला आणि त्याचाही वापर अध्ययन व अध्यापनात करण्यात आला. या कालावधीत नियमित पालकांचे मेळावे, विद्यार्थी संवाद, विद्यार्थ्यांचा चढता प्रगतीचा आलेख ठेवण्यात शाळेतील सहकारी व्यस्त झाली होती.

सन २०१८-१९ या शैक्षणिक वर्षात शाळेला ९५ व्यक्तींनी एकूण रु.७६,०००/- इतका निधी लोक सहभागातून दिला. या लोकसहभागातून इयत्ता ४ थी चा वर्ग ई-लर्निंग डिजिटल केला. आता शाळेतील प्रत्येक खोलीतील प्रत्येक भिंत बोलकी झाली. त्याचे प्रत्येक गावात आपल्या शाळेतील चांगल्या दर्जाची मुले जात असल्यामुळे शाळेला इतर गावातून प्रवेश मिळण्यास आपोआप सुरुवात झाली. या परिसरातील गावातील पालक मुलांना स्वखर्चाने/रिक्षाने शाळेत पाठवतात.

सन २०१९-२० या शैक्षणिक वर्षात १०४ व्यक्तींच्या मदतीने शाळेला रु.५,२०,०००/- इतका निधी लोक सहभागातून मिळाला. या लोकसहभागातून शाळेत सांस्कृतिक रंगमंचाची उभारणी केली. तसेच शिक्षकांनी ठरल्याप्रमाणे १ महिन्याचा स्वतःहून पगार दिला. त्या पगारातून शाळेला लोखंडी जाळीचे कुंपण करण्यात आले. त्याकरीता अंदाजित रु.२०,००,०००/- इतका खर्च आला.

सन २०२०-२१ या शैक्षणिक वर्षात शाळेला ४५ व्यक्तींच्या मदतीने रु.२२,५००/- इतका लोक सहभाग, सन २०२१-२२ या शैक्षणिक वर्षात ७३ पालक व इतर व्यक्तींच्या मदतीने रु.९६,९२०/- इतका निधी व सन २०२२-२३ या शैक्षणिक वर्षात रु.४६,४००/- इतका निधी लोक सहभागातून शाळेला प्राप्त झालेला आहे. या तीन वर्षात एकूण रु.१,६५,८२०/- इतका निधी लोक सहभागातून प्राप्त झाला असून यामधून रु.५०,०००/- इतक्या रकमेची खेळणी, रु.८५,०००/- इतक्या रुपयांत बगिचा तयार केला असून शाळेतील मुले मोकळ्या वेळेत या बगिचामध्ये खेळतात.

दि.०१/०८/२०२२ रोजी शाळेची इयत्ता १ली ते ४ थी पर्यंतची पटसंख्या २७० पर्यंत पोहचली असून मा. अपर मुख्य सचिव (इ.मा.ब.क.वि.) श्री.नंद कुमार साहेबांच्या मार्गदर्शनाने व प्रेरणेतून आणि श्री.निलेश घुगे सरांच्या प्रेरणेतून आता शाळेत वेधच्या माध्यमांतून विद्यार्थ्यांना शिक्षण दिले जाते. आतापर्यंत शाळेला एकूण रु.६,९७,९५८/- इतका निधी लोकसहभागातून प्राप्त झालेला असून विविध शैक्षणिक कामे होत असून शाळेला नवे रूप प्राप्त होत आहे. प्राथमिक आश्रमशाळा, वारोळा ता.माजलगांव, जि.बीड ही शाळा आपल्या कामाचे सातत्य ठेवण्यासाठी नेहमीच कटिबद्ध असते.

कोरोनाच्या काळात शाळात “गाव तिथे शाळा” हा उपक्रम राबवून शाळा विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहचली. त्यामुळे शाळेतील विद्यार्थी संख्या वाढण्यास मदत झाली. आज शाळेत १००% विद्यार्थी आधार कार्डधारक असून एक हि विद्यार्थी बनावट नाही. या शाळेत गटकार्यातून शिक्षण दिले जाते.

परिशिष्ट- दोन

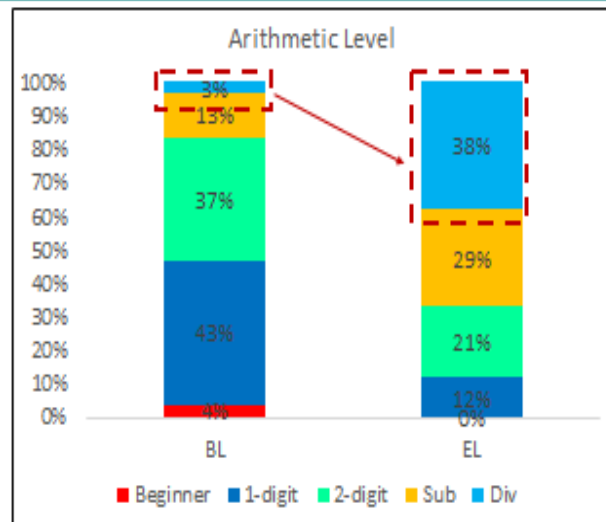
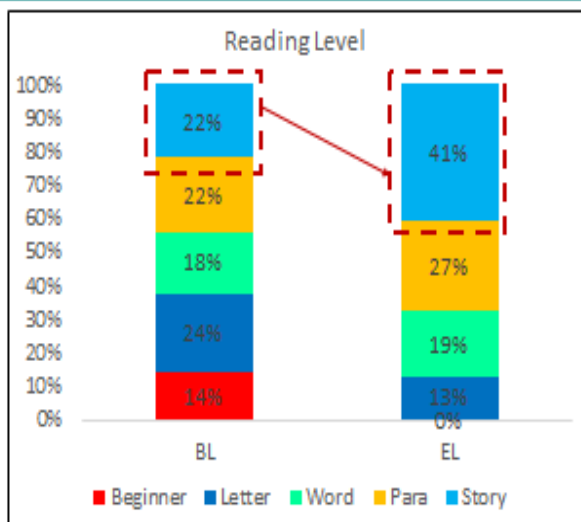
एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्पांतर्गत नंदुरबार जिल्ह्यातील परिणामाबाबतचे तक्ते

Integrated Tribal Development Program

ASER Testing Tool:

Reading		Arithmetic			
खडू टोपी पतंग लाल विमान केळे चौदा पाऊस झाडू सैल	ख ब ल ग ड फ भ ण ढ व	अंक जोडण्या १ ते ९ १ ४ ७ ३ ६ ९ ५ २	संख्या जोडण्या १० ते १९ ५९ ८३ ३७ ६५ ५५ २६ ९९ २७ ३६ ४३	वजाबाकी ४६ ६३ - २९ - ३९ ४७ ४५ - २८ - १७ ९२ ८४ - ७६ - ५७ ५२ ६६ - १४ - ४८	भाजकता ७) ८७९ (६) ८२४ (८) ९८५ (४) ५९७ (
Std. 2 level text हाती आलेला आठवरी असताना, ते वृक्ष बाळगते विसरताना, हुन्नी त्याला रीट दिसत नाही. आजोबांचा मनु रंग रंगी वृक्ष बाळगरी येतो. त्यांचा वृक्ष बाळगणारी असत आहे. रंग रंगी वृक्ष बाळगरी जोरत देतो. रीट दिसत नसल्यामुळे आजोबा पलायन करून असताना, रंग रंगी वृक्ष हाताला धरून पलायना पलायन करतात. पलायन करून आजोबा मुली मारी देऊन, त्यांचा रंगी वृक्ष हाताला धरून असताना, आजोबांचा रंग रंगी वृक्ष हाताला धरून असत आहे.	Std. 1 level text आज पावसाला मना आला. मला खाऊ व कुणे घेऊन आला. ताईला बाहुली घेऊन आला. आईला छान साडी आणली.	अज तयार आहे. शाळेला रजा आहे. तरी आज सकाळी मला लग्नच जाय आहे.			

Learning Level: Standard 5th – Reading and Arithmetic

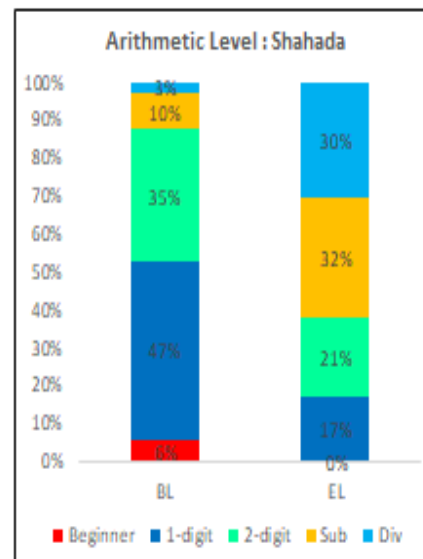
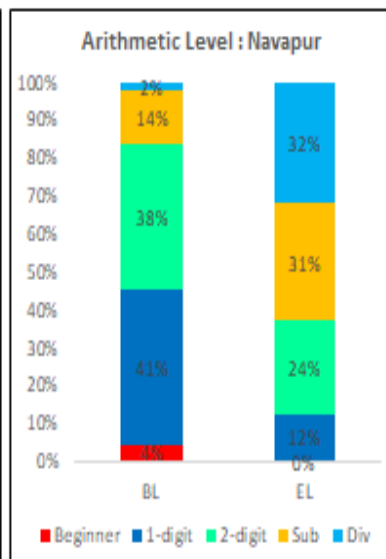
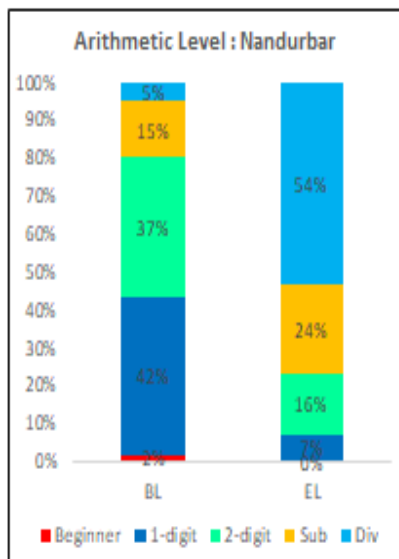

Number of Schools: 59

Number of Children Baseline: 2020, Endline: 2330

- As Compared to Baseline in endline 19% growth is happened in the children of STD 2 level text readers and In Math 35% growth is happened in the children who can solve Number operation of Division (3 digit by 1).
- If above growth is good for us but remaining 60 % children are in lower stage of learning so we need to give focus on that children also with best and rapid teaching methodology within the respected timeline.

Learning Level: Standard 5th – Arithmetic – By Blocks

- While seeing block wise data of Arithmetic we can see only Nandurbars got a high jump in each learning level as compared to Navapur and Shahada block .
- So for remaining children (subtraction & below Level) we need to plan specific games , activity , teaching material so the can level up as soon as possible.

The focus on :

- To **assess the learning levels of children** from Grades 1 to 8 who are enrolled in Ashram schools.
- Rollout a program (based on the assessment) to **strengthen foundational learning levels of children in Language and Mathematics.**

ASER assessment tool to
record learning levels

Teaching at the Right Level (TaRL)
methodology to provide learning inputs

**शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण क्रमांक-विभशा-२०२२/प्र.क्र.४४/विजाभज-१,
दिनांक २३ नोव्हेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट-तीन**

भविष्य वेधी शिक्षणाचा मुलभूत साक्षरता (FLN) स्तर निश्चिती विधाने

कौशल्य:- वाचन / आकलन

लक्षवेधी :-

वाचन / आकलन या कौशल्याचे मुल्यांकन चार पातळीत करावयाचे आहे. (प्रारंभिक शब्द वाचन, वाक्य वाचन, समजपूर्वक वाचन)

पातळीनुसार प्रत्येकी ३ (तीन) स्तर विधाने दिलेली आहेत. त्याचे सूक्ष्म अवलोकन करून मुल्यांकन करणे अपेक्षित आहे. मुल्यांकन करतांना इयत्तानिहाय आशयाची (काठीण्यपातळी) निवड करावी.

इतरांच्या मदतीने याचा अर्थ शिक्षक, पालक, वर्गमित्र, विषयमित्र, बहिण भाऊ, परिसर मित्र असा घ्यावा. 'शब्द वाचन गती' या बाबीचे मुल्यांकन करतांना इयत्ता ४ थी ते ८ वी पर्यंत शब्द संख्या स्तरनिहाय वाढवत नेऊन मुल्यांकन करावे. ('शब्द वाचन गती' या बाबीमध्ये स्तर-१ ते स्तर-३ मध्ये दिलेली विधाने इयत्ता १ ली ते ३री करीता दिलेली

प्रारंभिक :-

स्तर-१ :- मुळाक्षराची अजिबात ओळख नाही. मुळाक्षरावर बोट ठेऊन केवळ वाचण्याचा आभास करतो.

स्तर-२ :- काही मुळाक्षरे इतरांच्या मदतीने वाचण्याचा प्रयत्न करतो. मात्र पुन्हा वाचायला सांगितल्यास वाचनाची स्पष्टता दिसत नाही.

स्तर-३:- किमान दहा मुळाक्षरे वाचतो.

शब्द वाचन :-

स्तर-१ :- शब्द वाचण्याचा अडखळत प्रयत्न करतो. (काना, मात्रा, वेलांटी, उकार नसलेले शब्द)

स्तर-२ :- एकाच दृष्टीक्षेपात येणारे बरेच सोपे शब्द इतरांच्या मदतीने वाचण्याचा प्रयत्न करतो. (काना, उकार मात्रा, वेलांटी असलेले शब्द)

स्तर-३ :- शब्दांचे सलग सहज, स्वतंत्रपणे वाचन करतो. शब्दाचा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करतो. (काना, उकार, मात्रा, वेलांटी आणि जोडाक्षरयुक्त असलेले शब्द)

वाक्य वाचन :-

स्तर-१ :- वाक्य सलगपणे वाचता येत नाही मात्र वाक्यातील काही शब्द वाचण्याचा प्रयत्न करतो.

स्तर-२ :- इतरांच्या मदतीने वाक्य वाचण्याचा प्रयत्न करतो वाक्यातील काही शब्द सहज आणि सलगतेने वाचतो.

स्तर-३ :- इतर कुणाच्याही मदतीशिवाय वाक्य सहज वाचतो. वाक्याचा अर्थ लावतो.

समजपूर्वक वाचन :-

स्तर-१ :- परिचित परिच्छेद / उतारा सलगपणे वाचण्याचा अडखळत प्रयत्न करतो. आशयाचा अर्थ लावत नाही.

स्तर-२ :- परिचित परिच्छेद / उतारा इतरांच्या मदतीने वाचण्याचा प्रयत्न करतो. वाचनात ओघवतेपणा, आरोह अवरोह बऱ्यापैकी जाणवतो. अर्थ लावण्याचा प्रयत्न करतो.

स्तर-३ :- परिचित / अपरिचित परिच्छेद / उतारा स्वतंत्रपणे सहजता, ओघावतेपणा, उच्चार स्पष्टता, आरोह-अवरोह, योग्य स्वराघातासह वाचतो. आशयाचा अर्थ लावतो व आशयावर विचारलेल्या उपयोजनात्मक प्रश्नांची उत्तरे देतो.

शब्द वाचन गती :-

स्तर-१ :- अपरिचित मजकूर असलेली किमान ४-५ साधे वाक्य असलेली छोटी वाक्ये वाचतो.

स्तर-२ :- अपरिचित मजकूरातील किमान ४०-५० शब्द प्रती मिनिट अर्थासकट वाचतो.

स्तर-३ :- अपरिचित मजकूर असलेली किमान ६० शब्द प्रती मिनिट अर्थासकट वाचतो.

अस्खलीत आणि ओघवतेवाचन :-

स्तर-१ :- ध्वनीचा योग्य उच्चार, विराम चिन्हासह शब्दाचे योग्य गतीने वाचन करतो.

स्तर-२ :- आवाजाचा चढ उतार, शब्दाचा स्पष्ट उच्चार व विरामचिन्हासह आत्मविश्वासाने समजपूर्वक वाचन करतो.

स्तर-३ :- दिलेल्या घटकातील भावभावनांचा विचार करून योग्य गतीने ओघवतेपणाने वाचन करतो.

वाचन संस्कृती :-

स्तर-१ :- वाचनासाठी सतत उत्सुक असतो. शाळेतील परिसरातील दृष्टीक्षेपात येणाऱ्या वाचनसाहित्याचे वाचन करतो. ,

स्तर-२ :- पाठ्यपुस्तकेतर वाचन साहित्याचा शोध घेऊन समजपूर्वक वाचन करतो. त्याआधारे अभिव्यक्त होतो.

स्तर-३ :- वाचलेल्या साहित्याबद्दल इतरांसोबत संवाद करतो / अभिव्यक्त होतो. इतरांना वाचनासाठी प्रेरित करतो. वाचन केलेल्या साहित्याची लेखी टिपण ठेवतो किंवा मौखिक स्वरूपात सांगतो.

वेध भविष्य वेधी शिक्षणाचा मुलभूत साक्षरता (FLN) स्तर निश्चिती विधाने

कौशल्य :- लेखन

लक्षवेधी :-

लेखन या कौशल्याचे मुल्यांकन पाच पातळीत करावयाचे आहे.

(प्रारंभिक, अक्षर लेखन, शब्द लेखन, श्रुतलेखन, अभिव्यक्तीपर लेखन)

- अभिव्यक्तीपर लेखन या बाबींमध्ये बातमी पत्र, कविता, अहवाल, सारांश इत्यादीसारख्या प्रकारांची अपेक्षा आहे.
- अक्षर अवयव याचा अर्थ आडव्या, उभ्या, तिरप्या रेषा, वर्तुळ, अर्धवर्तुळ इत्यादी असा घ्यावा.
- स्वतंत्रपणे या शब्दाचा अर्थ इतरांच्या मदतीशिवाय असा घ्यावा,
- श्रुतलेखन या बाबीचे मुल्यांकन करताना शब्द वाक्य उतारा / परिच्छेद इत्यादीची इयत्तानिहाय निवड करावी.
- मुल्यांकन करतांना इयत्तानिहाय आशयाची (काठीण्यपातळी) निवड करावी.
- 'इतरांच्या मदतीने' याचा अर्थ शिक्षक, पालक, वर्गमित्र विषयमित्र, बहिण भाऊ, परिसर मित्र असा घ्यावा.

प्रारंभिक :-

स्तर-१ :- अक्षर अवयव इतरांच्या मदतीने रेखाटतो. मात्र यामध्ये सुबकता आढळत नाही.

स्तर-२ :- अक्षर अवयव रेखाटतो. यामध्ये सुबकता आणण्याचा प्रयत्न जाणवतो.

स्तर-३ :- अक्षर अवयव रेखाटताना सुबकता आढळते. लेखन करण्याच्या या कृतीत स्पष्टता जाणवते.

अक्षर लेखन:-

स्तर-१ :- अक्षर लेखनाच्या समजेची स्पष्टता नाही. मात्र अक्षरांचा आकार रेखाटताना आडव्या उभ्या तिरप्या रेषा रेखाटतो.

स्तर-२ :- काही अक्षरांचे लेखन करतो. मात्र अक्षरांच्या अवयव लेखनक्रमात (letter writing stroke) अचूकता आढळत नाही.

स्तर-३ :- अक्षरे अचूकपणे योग्य लेखन क्रमानुसार (letter writing stroke) लेखन करतो.

शब्द लेखन :-

स्तर-१ :- शब्दातील अक्षरे सुटे करून लेखन करतो त्यामुळे शब्दाचा अर्थ लागत नाही.

स्तर-२ :- शब्दातील काही अक्षरे उलटक्रमाने लेखन करतो. त्यामुळे शब्दलेखन करताना अधिक वेळ लागतो. शब्द लेखन करताना अक्षरांचा आकार लहान-मोठा दिसतो. मात्र अर्थ लागण्यास मदत होते.

स्तर-३ :- सुबकतेने योग्य आकारात योग्य क्रमाने शब्दाचे लेखन करतो लेखन केलेल्या शब्दाचा अर्थ लागतो.

मुलभूत साक्षरता आणि संख्याज्ञान अध्ययन स्तर निश्चिती मार्गदर्शक सूचना

श्रुतलेखन:

स्तर-१ :- शब्द, वाक्य, उतारा/परिच्छेद ऐकून लिहिण्याचा प्रयत्न करतो.

स्तर-२ :- शब्द, वाक्य उतारा/परिच्छेद ऐकून सुसंगतपणे लेखन करतो.

स्तर-३ :- शब्द, वाक्य उतारा/परिच्छेद ऐकून योग्य गतीने लेखन करतो. लेखन केलेल्या साहित्याचा अर्थ लागतो. लेखनात रंजकता व विविधता आढळते.

अभिव्यक्ती पर लेखन:

स्तर-१ :- प्रारंभिक / लेखी स्वरूपात त्रोटक पद्धतीने अभिव्यक्त होतो.

स्तर-२ :- लेखी स्वरूपात अभिव्यक्त होतो. परंतु लेखनातील वाक्य सुसंगत वाटत नाही. वाक्याचा अर्थ लागत नाही.

स्तर-३ :- लेखी स्वरूपात अभिव्यक्त होतो. लेखनात सुसंगतता असल्याने वाक्याचा अर्थ लागतो. लेखनात रंजकता व विविधता आढळते.

स्तर-४ :- लेखनात सृजनशीलता व नाविन्यता दिसून येते.

अध्ययन स्तर निश्चिती करताना खालील बाबींचा काळजीपूर्वक अभ्यास करून विद्यार्थ्यांचे मुल्यांकन करावे.				
विषय	कौशल्य/क्षेत्र	अध्ययन स्तर निश्चित करताना अभ्यासावयाचे विधान	स्तर	करावयाचे गुणांकन
गणित	प्रारंभिक	गणन पूर्वतयारीचे घटक प्रात्यक्षिकासह कृतीतून स्वतः करतो. जसे - उंच / ठेंगणा, डावा / उजवा, लहान / मोठे इ. कृतीतून स्वतः करतो.	होय	१
		गणन पूर्वतयारीचे घटक प्रात्यक्षिकासह कृतीतून करण्यासाठी मदतीची गरज आहे. जसे — उंच / ठेंगणा, डावा / उजवा इ.	नाही	०

	० ते ९ अंकांचे ज्ञान असून गणिताच्या विविध भाषेतून स्वतः अंक दाखवितो.	होय	१
अंकज्ञान	० ते ९ अंकांचे ज्ञान नसून गणिताच्या विविध भाषेतून अंक दाखवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
	१० ते ९९ पर्यंतच्या संख्यांचे ज्ञान असून वस्तू रुपात /चलन रुपात स्वतः दाखविता येतात.	होय	१
संख्याज्ञान	१० ते ९९ पर्यंतच्या संख्यांचे वस्तू रुपात /चलन रुपात दाखवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
बेरीज	इयत्तेनुसार बेरजेची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे योग्य मांडणी करून स्वतः सोडविता येतात.	होय	१
	इयत्तेनुसार बेरजेची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे योग्य मांडणी करून सोडवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
वजाबाकी	इयत्तेनुसार वजाबाकीची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे योग्य मांडणी करून स्वतः सोडविता येतात.	होय	१
	इयत्तेनुसार वजाबाकीची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे योग्य मांडणी करून सोडवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
गुणाकार	इयत्तेनुसार गुणाकाराची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे लॅटिस/उभ्या मांडणीने स्वतः सोडविता येतात.	होय	१
	इयत्तेनुसार गुणाकाराची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे लॅटिस/उभ्या मांडणीने सोडवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
भागाकार	इयत्तेनुसार भागाकाराची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे स्वतः सोडविता येतात.	होय	१
	इयत्तेनुसार भागाकाराची अंकी व शाब्दिक उदाहरणे सोडवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
मापन	लांबी, वजन, धारकता, वेळ आणि तापमान यांचे इयत्तेनुसार स्वतः मापनावरील उदाहरणे सोडविता येतात.	होय	१
	लांबी, वजन, धारकता, वेळ आणि तापमान यांचे इयत्तेनुसार मापनावरील उदाहरणे सोडवितांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
आकार/ अवकाशीय संबोध	आकार व अवकाशीय संबोधाचे (आकार, स्थान, दिशा, गती) इयत्तेनुसार ज्ञान असून स्वतः उपयोजन करतो.	होय	१
	आकार व अवकाशीय संबोधाचे (आकार, स्थान, दिशा, गती) इयत्तेनुसार ज्ञान नसून उपयोजन करतांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०

	आकृतीबंध	आकृतीबंध ओळखता येतो तसेच इयत्तेनुसार स्वतः आकृतीबंधाची रचना, वर्णन, विस्तार करतो.	होय	१
		आकृतीबंध ओळखता येत नाही तसेच इयत्तेनुसार आकृतीबंधाची रचना, वर्णन, विस्तार करतांना मदतीची गरज आहे.	नाही	०
लक्षवेधी सुचना- प्रारंभिक या क्षेत्राचे मूल्यांकन करतांना इयत्तानिहाय अपेक्षित संख्याज्ञान/संख्याओळख याचा विचार करावा.				

**शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण क्रमांक-विभशा-२०२२/प्र.क्र.४४/विजाभज-१,
दिनांक २३ नोव्हेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट-चार**

Heutagogy प्रमाणे काम केल्यास मुल, शिक्षक, वर्ग पातळीवर परिणाम कसे दिसतील याबाबतची माहिती जागतिक दर्जाचे भविष्यवेधी शिक्षण/विचारप्रणाली स्विकारलेल्या मुलांमध्ये, शिक्षकांमध्ये व शाळा/वर्ग यात दृष्य स्वरूपात (डोळ्याने पाहिल्यास) काय बदल दिसतील आणि डोक्याने पाहिल्यास बदल दिसतील :-

१) डोक्याने पाहिल्यानंतर दिसणारे बदल :-

भविष्यवेधी शिक्षणाच्या सहा पायऱ्या	मुले काय करताना दिसतील	शिक्षक काय करताना दिसतील	शाळा / वर्ग कसे दिसतील
१) मुलांना स्वतः शिकण्यास प्रेरित करणे	१) मुलांनी अभ्यास स्वतः पूर्ण केलेला होता. मुले-मुली स्वतःच्या कल्पकतेने शिकण्याचा प्रयत्न करत आहेत. तसेच मुलं शिकण्यास स्वयंप्रेरीत, गटात किंवा जोडीमध्ये काय करणार आहेत/ काय शिकणार आहेत हे स्वतः ठरवतात. २) मुले मुली स्वतःच्या कल्पकतेने शिकण्याचा प्रयत्न करतात. ३) निर्णय स्वतः घेतील पण कोणावर न लादता लोकशाही मार्गाचा अवलंब करतील.	१) स्वतः शैक्षणिक साहित्य तयार करताना व वापरताना दिसतील आणि शिक्षक सुलभकाच्या भूमिकेत दिसतील. २) विद्यार्थ्यांच्या कल्पनाशक्तीला वाव / संधी देतात.	१) वर्गामध्ये स्वयं अध्ययनास पूरक आवश्यक शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध आहे. २) स्वप्रेरणेने तयार केलेले शैक्षणिक साधने वर्गात आहेत.
२) मुलांच्या शिकण्यात आव्हाने देणे	१) मुलांमध्ये नवनवीन बाबी शिकण्याचा उत्साह आहे. २) विद्यार्थी-विद्यार्थी आंतरक्रिया अधिक फलदायी होतांना दिसत आहे. ३) प्रत्येक संकल्पना समजून घेऊन त्यावर उपयोजन करतात. ४) आव्हाने देताना मुलांविषयी समतेच्या पातळीवर विचार केला आहे.	१) विद्यार्थ्यांशी भावनिक नाते जुळवताना, त्यांचा व्यक्ती म्हणून सन्मान व स्वीकार करताना, समतेचे पालन करताना, मुलांना प्रेरित करताना, त्यांना आव्हाने देताना, जिज्ञासू वृत्तीचा सन्मान करताना, PLCs निर्माण करताना दिसतील. २) भविष्यवेधी वर्गामध्ये केवळ भाषिक व गणितीय या दोनच बुद्धिमत्तांचा विचार न करता त्याच्या ९ बुद्धिमत्तांचा विचार केला जातो. त्यानुसार त्या पद्धतीची वातावरण	१) वेगवेगळ्या स्तरानुसार, आव्हानांच्या प्रकारानुसार व विविध बुद्धिमत्तेचा विचार करून आव्हानांची यादी तयार केलेली आहे. २) संकल्पना अधिक चांगल्याप्रकारे समजण्यासाठी संसाधने उपलब्ध करून देतात. ३) वर्गात समान संधी दिली जाते.

		निर्मिती करून आव्हाने दिली जातात. ३) विद्यार्थ्यांची जिज्ञासा जागृत करून, त्यांना शोध व अभिव्यक्तीची संधी देऊन, कोणत्याही घटनेचे विश्लेषण व निष्कर्ष काढून जगासमोर ठेवण्याचे कौशल्य निर्माण करण्यासाठी सर्व शिक्षक कृती करतात.	
३)अध्ययन शास्त्रीय बाबी	१. पियर, ग्रुप लर्निंग व विषयमित्र मुळे नेतृत्वाची संधी मिळत आहे. २. निरीक्षण, परिक्षण सत्रे, मुलाखती, सर्वेक्षण, प्रकल्प स्वतःहून विद्यार्थी शिक्षकांच्या मदतीने आयोजित करताना दिसत आहे. ३. ग्रुप मधील पिसा (PISA) पातळीवरची मुले न्यास(NAS) व असर(ASER) पातळीवरील मुलांना स्वयंअध्ययनास मदत करतांना दिसतील. ४. शिक्षणाच्या गरजेनुसार नियोजन. (flexibility in the planning) ५. विद्यार्थ्यांत खालीलबाबबीत परिवर्तन दिसून येईल. १) वैज्ञानिक दृष्टिकोन, २) संवेदनशीलता, ३)समन्वय/सहकार्य/परस्परावलंबन, ४) शांतता व सहकार्य, ५) जागतिक नागरिकत्व/वैश्विक कुटुंब, ६) मुलांच्या खालील बाबी विकसित होताना दिसतील.	१.शिक्षक -१) विषय २) थीम / क्षेत्र ३) घटक / उपघटक ४) कृतीचे उद्दिष्ट / Los ५) आवश्यक साहित्य ६) कृतीची कार्यवाही ७) कृतीतून खालील बाबी कशा साध्य होतील याचे स्पष्टीकरण देतात. २. शिक्षक वर्गातील मुलांमध्ये कौशल्याबाबत आत्मविश्वास निर्माण करतात.	१)कृती आधीच गट प्रमुखांनी ठरवलेली असूनवर्गात प्रत्येक कृती विद्यार्थी लक्षपूर्वक करत आहेत. २) वर्गात/शाळेत पिअर, ग्रुपमध्ये अभ्यास करण्याची संस्कृती तयार झालेली आहे. ३) वर्गातील वातावरण भविष्यवेधी शिक्षणासाठी पूरक आहे. ४)वर्गातील वातावरण भविष्यवेधी शिक्षणासाठी पूरक असेल.
४)मुलांच्या जिज्ञासू वृत्तीचा सन्मान करणे	१)मुलांमध्ये जिज्ञासू वृत्तीचा विकास होत आहे. प्रत्येक संकल्पना समजून घेऊन त्याचे उपयोजन करतात.	१) शिक्षक ब्लूम टेक्सोनॉमी (Bloom Taxonomy), २१ व्या शतकातील कौशल्ये	१)अध्ययन विषय जीवनाशी निगडीत केलेला दिसेल. २)संकल्पना अधिक

	२)भविष्यवेधी वर्गातील प्रत्येक मुलं शिकण्यास उत्सुक असेल. ३)कुटुंब, गाव व देश व विश्व यांचा सांस्कृतिक वारसा जपताना दिसतील, बहुभाषिक होण्याचा प्रयत्न करतील. ४)आर्थिक बदल, उद्योग, शेती आणि सध्याची सामाजिक, आर्थिक, राजकीय परिस्थिती या विषयावर चर्चा व मते प्रकट करतात. ५)समाजातील प्रत्येक घटक आत्मनिर्भर कसा होईल याविषयी चर्चा व उपाय शोधताना दिसतात. ६)विद्यार्थ्यांत खालील बाबीत परिवर्तन दिसून येते. १.वैज्ञानिक दृष्टिकोन, २. संवेदनशीलता, ३.समन्वय/सहकार्य/ परस्परावलंबन, ४. शांतता व सहकार्य, ५.जागतिक नागरिकत्व/ वैश्विक कुटुंब, ६. मुलांच्या खालील बाबी विकसित होताना दिसतील.	(२१st Century skills), हावर्ड गार्डनर च्या नऊ बुद्धिमत्ता, वेधच्या भविष्यवेधी शिक्षणाच्या ६ पायऱ्या यांचा उपयोग करतात. २)शिक्षक मुलांना केंद्रस्थानी ठेऊन कृती करतात. ३)शिक्षक वैश्विक दृष्टीकोन निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतात. ४) शिक्षक सर्वांना समान संधी देतात.	चांगल्याप्रकारे समजण्यासाठी संसाधने उपलब्ध असतील. ३)वर्गात वेगवेगळी भाषा बोलणारे विद्यार्थी आहेत. ते एकमेकांचा आदर करतात.

५) पाठ्यक्रम एक तृतीयांश वेळेत पूर्ण करणे	१) मूल विषयमित्र, ग्रुप, पिअर लर्निंगच्या माध्यमातून स्वतःच्या गतीने पाठ्यक्रम पूर्ण करतात. २) पाठ्यक्रमाव्यतिरिक्त इतर कौशल्य शिकण्याची तयारी दाखवत आहेत. मुलांमध्ये नवनवीन बाबी शिकण्याचा उत्साह आहे. ३) पाठांतर कमी संकल्पना समजण्यावर भर जास्त. ४) निरीक्षण, परीक्षण सत्रे, मुलाखती, सर्वेक्षण, प्रकल्प स्वतःहून शिक्षकांच्या मदतीने आयोजित करतात.	१) शिकणाऱ्याच्या गरजेनुसार नियोजन केलेले आहे. (flexibility in the planning) २) विषय, थीम / क्षेत्र, घटक / उपघटक, कृतीचे उद्दिष्ट/LOs, आवश्यक साहित्य, कृतीची कार्यवाही, कृतीतून साध्य होणाऱ्या बाबींचे स्पष्टीकरण देतांना शिक्षक सुलभकाच्या भूमिकेत असतील. ३) शिक्षकांचा संकल्पना स्पष्ट करून देण्यावर जास्तीचा भर. ४) शिक्षक विद्यार्थ्यांना मदत करतात.	१) वेधकृतीचे नियोजन उपलब्ध आहे. २) नवनवीन गोष्टी / कौशल्य शिकण्यासाठी ची यादी केलीली आहे. ३) या वर्गात अधिकारी पुन्हा येऊन अधिक जाणून घेण्यास उत्सुक आहे. ४) वर्गाचे वातावरण आनंददायी आहे.
६) शिकण्यात तंत्रज्ञानाचा उपयोग	१) स्वयंअध्ययनासाठी तंत्रज्ञानाचा वापर करतात तसेच इतर कौशल्य तंत्रज्ञानाचा वापर करून शिकतात.	१) शिक्षक वेगवेगळ्या pedagogy चा अवलंब करून मुलांना स्वयं अध्ययनास प्रेरित करतील. तंत्रज्ञानाचा वापर विद्यार्थी योग्य दिशेने करत आहेत याविषयी पडताळणी करतील.	१) तंत्रज्ञानविषयक संसाधने उपलब्ध करून दिलेली आहेत.

२) डोळ्यांनी पाहिल्यानंतर दिसणारे बदल :-

भविष्यवेधी सहा पायऱ्या	मुले काय करताना दिसतील	शिक्षक काय करताना दिसतील	शाळा / वर्ग कसे दिसतील
१) मुलांना स्वतः शिकण्यास प्रेरित करणे	१) वर्गामध्ये कुणीही आले तरीही त्यांचा परिणाम न होता त्यांची शिकण्याची प्रक्रिया सुरु राहिल. विद्यार्थी आलेल्या व्यक्तींशी संवाद साधतील. २) आम्ही आज काय शिकणार हे मूले स्वतःच ठरवत आहेत. तसेच पुढे आणखी काय शिकायचं हेही त्यांना सांगता येत आहे. ३) वर्गातील शंभर टक्के मुलं आपापल्या कामात व्यस्त आहेत. वेगवेगळ्या कृतीत सहभागी झालेले आहे. ४) मूलं नैसर्गिक पद्धतीने व्हरांडा, वर्ग येथे बसलेले आहे. ५) सर्व मुले वेगवेगळ्या स्तरानुसार (असर, नास, पिसा) वेगवेगळ्या कृती करत आहेत. ६) वर्गात होणाऱ्या सर्व प्रक्रियेतून मूल आनंदाने शिकत आहे.	१) शिक्षक निरीक्षण करीत आहेत. आणि अगदीच आवश्यक तेथे मदत करीत आहेत. २) मुलांनी काय शिकायचे हे मूल ठरवतात. त्यासाठी आवश्यक ती मदत शिक्षक करतात. ३) वर्गातील १०० टक्के मूले सतत शिकत राहतील याचे नियोजन उपलब्ध आहे. ४) मुलांना हव्या त्या जागी बसण्याचे, सोयीने कृती करण्याचे स्वातंत्र्य मुलांना दिले आहे. ५) पूर्वनियोजन करून निरीक्षण व व्यवस्थापन करीत आहेत. ६) १००% मुलांना शिक्षण प्रक्रियेत सहभागी केलेले आहे.	१) स्तरानुसार आव्हानांची यादी तयार केलेली आहे. २) आव्हानांची यादी व वेधकृतीची हार्ड कॉपी तयार केलेली आहे. ३) नाविन्यपूर्ण उपक्रम व आव्हानांची यादी उपलब्ध आहे. ४) आवश्यकतेनुसार साहित्य उपलब्ध असून ते वापरण्याची मुभा आहे. ५) स्तरानुसार विविध नाविन्यपूर्ण उपक्रमांची यादी उपलब्ध आहे. ६) शिक्षक, पालक व विद्यार्थी समाधानी आहे. तसेच काम निमपट, परिणाम दुप्पट व आनंद तिप्पट मिळालेला आहे.
२) मुलांच्या शिकण्यात आव्हाने देणे	१) मुलांनी ठरवलेले काम पूर्ण करण्याचा कालावधी मूलेच ठरवतात. २) विविध प्रकारची आव्हाने विद्यार्थी आनंदाने स्वीकारून ती आत्मविश्वासाने पूर्ण करत आहेत. ३) आव्हानाची न चुकता मागणी करतांना दिसतात. (वर्गात तसेच गृह अभ्यासाकरीता)	१) शिक्षक ठरविलेल्या वेळेत काम पूर्ण करण्यासाठी प्रेरित करतात व आवश्यक तेथे मदत करतात. २) आव्हानानुसार शिक्षकांकडे पूर्वनियोजन आहे. ३) वेगवेगळ्या पद्धतीची आव्हाने मुलांना देत आहे. (६ C व स्तरानुसार)	१) मुलांना आवश्यक शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध आहे. २) विषयानुरूप आव्हानांची यादी उपलब्ध आहे. ३) स्तरानुसार व ६ C नुसार आव्हानांची यादी वर्गात तयार आहे
३) अध्ययन शास्त्रीय बाबी	१) वर्गातील मुले ही जोडी, गट, विषयमित्र यांच्या सोबत चर्चा करीत असलेली दिसेल. २) शिकतांना अडचणी आल्यास प्रत्येक मुल गट किंवा जोडीमध्ये सोडवण्याचा प्रयत्न करत आहे. काय मार्ग काढता	१) शिक्षक निरीक्षणासोबत नेतृत्व व व्यवस्थापन या गोष्टींचा वापर करीत आहेत. २) मुलांनी आपल्या अडचणी एकमेकांच्या मदतीने सोडवाव्या यासाठी वातावरण निर्माण केले आहे.	१) विषय मित्र, जोडी, गट आठवडानुसार नियोजन, वेधकृतीचे नियोजन तयार केलेले आहे. २) स्तरानुसार ६ C वर आधारित केलेल्या उपक्रमांची यादी तयार आहे.

	येईल यावर विचार करतात. ३) विषय मित्राच्या मदतीने शिकण्याचा घटक समजून घेत आहेत. मुले, मुली गटात बसून आपल्या विषय मित्रांच्या मदतीने आपल्याला हवा तो घटक, विषय, पान क्रमांकाचा अभ्यास करत आहेत. ४) गट शिक्षण किंवा जोडी शिक्षणमध्ये समस्या आल्यास ती प्रथम चर्चेतून ते स्वतः सोडवत असलेले दिसेल. ही समस्या सुटलीच नाही तर वर्गशिक्षकांकडे जातांना दिसतील. ५) मुले स्वतःहून साहित्य, कृती निवडून जोडी किंवा गटामध्ये आनंदाने व परस्पर पूरक सहभागाने उपक्रम करत आहेत.	३) विषय मित्र म्हणून मुले विकसित होतील अशा संधी आणि मदत मुलांना करीत आहे. ४) शिक्षक ती समस्या मुलांकडूनच सोडवून घेतांना दिसतील. ५) मुलांना जोडी, गट करण्याचे स्वातंत्र्य आहे.	३) आठवड्यातील विषयमित्रांची यादी दर्शनी भागात लावलेली आहे. ४) जोडी, गट व विषयमित्रांची यादी वर्गात उपलब्ध आहे. ५) जोडी, गटामध्ये करावयाच्या कृतींची यादी तयार केलेली आहे.
४) मुलांच्या जिज्ञासू वृत्तीचा सन्मान करणे	१) मुलांच्या बोलण्यात व कृतीत आत्मविश्वास असेल. २) मुले दडपण न घेता, न घाबरता सर्व कृती व उपक्रमात त्यांच्या आवडीने सहभागी होत आहे. ३) स्थानिक भाषेत मनमोकळा संवाद मुले एकमेकांशी साधत आहेत.	१) शिक्षक निरीक्षण व व्यवस्थापन करीत आहेत. २) विद्यार्थ्यांच्या समता आणि क्षमता विचारात घेऊन वातावरण निर्मिती केलेली आहे. ३) शिक्षक स्वतः अधून मधून मातृभाषेतून संवाद साधतात. मुलांना मातृभाषेतून संवाद साधण्याची संधी उपलब्ध करून देतात.	१) वर्गातील वातावरण प्रफुल्लित आहे. २) वर्गातील वातावरण भयमुक्त व आनंददायी आहे. ३) मातृभाषेचा सन्मान वर्गात व शाळेत केला जातो. मातृभाषेतून संवाद करण्याची मुभा मुलांना आहे.
५) पाठ्यक्रम ½ वेळेत पूर्ण करणे	१) सर्वात महत्वाचे विद्यार्थी स्वयंअध्ययनाने शिक्षणात गती प्राप्त करताना दिसतो. २) नवनवीन कौशल्य (भाषा, कोंडीग, संगीत) अतिशय आवडीने शिकतांना दिसतात.	१) शिक्षक नियोजन, नेतृत्व व व्यवस्थापनाच्या भूमिकेत आहे. २) शिक्षक मुलांना नवनवीन गोष्टी शिकण्यासाठी प्रेरित करीत आहे.	१) स्वयंअध्ययनासाठी आवश्यक साहित्य वापरण्याची स्वातंत्र्य आहे. २) नवनवीन कौशल्य शिकण्यासाठी तंत्रज्ञान व इतर शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध आहे.

६) शिकण्यात तंत्रज्ञानाचा उपयोग	१)मूले आलेल्या अडचणी सोडविण्यासाठी युक्त्या वापरत आहेत. २)शिकण्याच्या प्रक्रियेत तंत्रज्ञानाचा वापर करत आहेत. न समजलेल्या बाबी गुगल, युट्युब वर शोधण्याचा प्रयत्न करतात. म्हणजेच ते स्वतःच्या अडचणी सोडविण्यासाठी तयार असतात.	१)मुलांच्या अडचणी मुलांनी सोडवाव्या यासाठी प्रेरित करतात. २)मुल तंत्रज्ञानाच्या मदतीने शिकतील यासाठी उपलब्ध तंत्रज्ञानाची मदत घेत आहेत.	१)तंत्रज्ञानाचा वापर करून मूले कोणकोणत्या बाबी शिकल्या याची यादी तयार आहे. २)मूलांना तंत्रज्ञान वापराचे स्वातंत्र्य आहे. आवश्यकतेनुसार शिक्षकांचा मोबाईल सुध्दा वापरण्यात येतो.

परंपरागत शिक्षण प्रणाली मधून शिकणाऱ्या मुलांची शाळा/वर्ग आणि शिक्षक व मुल कसे दिसतात ? काय पाहायला हवे ? कदाचित डोळ्याने दिसणार नाही, पण डोक्याने पहिले तर दिसायला सुरुवात होईल.

अ. क्र.	मुलांमध्ये काय दिसते ?	शिक्षकांमध्ये काय दिसते?	वर्ग/शाळा मध्ये काय दिसते?
१.	शालेय वातावरणात एक प्रकारचा यांत्रिकपणा आहे. जसे कोणी वर्गभेट केल्यास घाई गडबडीने उठणे, अभिवादन करणे	शिक्षक गोंधळून जातील. वर्गभेटी दरम्यान आत्मविश्वासाची कमतरता जाणवेल.	वर्ग आणि शाळा आलेल्या व्यक्तींचे स्वागत करण्यात व्यस्त असतील.
२.	मुलांच्या चेहऱ्यावर आत्मविश्वासाची कमतरता असून मुलांना व्यक्त होण्यास अडचण येत आहे.	शिक्षकामध्ये मार्गदर्शनाचा अभाव, मुलांना वेळोवेळी व्यक्त होण्याची संधी दिली नाही. / शिक्षक वेळोवेळी विद्यार्थ्यांना व्यक्त होण्यासाठी प्रोत्साहित करीत आहे तसेच सतत मदत करीत आहे.	वर्गामध्ये निरुत्साही वातावरण, वर्गातील मुलांमध्ये आत्मविश्वासाची कमतरता. सतत विद्यार्थ्यांची मदत करण्यासाठी शिक्षक उपलब्ध आहेत.
३.	विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे देत आहेत, पाठ्यक्रमाधारित कृतीवर बोलत आहेत.	चाकोरीबद्ध शिक्षण (पाठ्यपुस्तकाशी मर्यादित) / शिक्षक पाठ्यक्रमाला केंद्र स्थानी मानून कृती करत आहेत.	विद्यार्थ्यांच्या सुप्त गुणांचा विकास झालेला दिसणार नाही, फक्त पुस्तकी किडा/ पाठ्यक्रम सोडून इतर बाबी शिकण्यासाठी मूलांना संधी उपलब्ध नाही आहे.
४.	सांगितल्या तेवढ्या बाबी करत आहेत.	विद्यार्थ्यांना संधीचा अभाव, कृती करण्यासाठी वेळोवेळी शिक्षक मार्गदर्शन करीत आहे. विद्यार्थ्यांना व्यक्त होण्यासाठी शिक्षक कमी संधी देत आहेत.	वर्गामध्ये निरुत्साही वातावरण. पाठ्यक्रम सोडून इतर बाबी शिकण्यासाठी मूलांना संधी उपलब्ध नाही आहे.

परंपरागत शिक्षण प्रणाली मधून शिकणाऱ्या मुलांची शाळा / वर्ग आणि शिक्षक व मुले कसे दिसतात ?

अ.क्र.	मुलांमध्ये काय दिसते ?	शिक्षकांमध्ये काय दिसते?	वर्ग/शाळा मध्ये काय दिसते?
१.	वर्ग शांत असून शिक्षकांच्या हातात पुस्तक आहे, शिक्षक शिकवत आहे. मुलं ऐकत आहे.	शिक्षक पुस्तकाचा आधार घेऊन शिकवत आहेत.	पाठ्यपुस्तकाच्या आधारे काम सुरू आहे व पारंपारिक वर्गबैठक दिसून येत आहे. प्रत्येक वर्गात शिक्षकाचे शिकवणे सुरू आहे.
२.	शैक्षणिक साहित्याचा वापर विद्यार्थी करीत नाहीत.	शैक्षणिक साहित्य वापरण्याची संधी शिक्षकांकडून मुलांना मिळत नाही.	शैक्षणिक साहित्य धूळ खात पडले आहे.
३.	वर्गातील ५ % मुले विचारलेल्या प्रश्नांची उत्तरे देतात.	शिक्षकांकडून सर्व मुलांना उत्तरे देण्यासाठी प्रेरित केले जात नाही.	१००% विद्यार्थ्यांचा सहभाग नाही. मोजकेच विद्यार्थी व्यक्त होताना दिसतात
४.	तंत्रज्ञानाचा वापर शिकवण्यासाठी केला जातो.	शिक्षकच तंत्रज्ञानाचा वापर करीत आहे.	तंत्रज्ञानाचा वापर शिकवण्यासाठी क्वचितच होतो. शिक्षकच तंत्रज्ञान वापर करतात.
५.	विद्यार्थ्यांना शिक्षण प्रक्रिया निरस वाटते.	शिक्षक केंद्रस्थानी आहे.	आनंददायी वातावरण दिसून येत नाही.
६.	मुलं शिक्षकांचे अनुकरण करीत आहे. (लेखन, कृती, प्रात्यक्षिक इत्यादी)	शिक्षक रेडीमेड साहित्य मुलांना पुरवत आहे. (प्रश्नोत्तरे, गणिते, पाठे इत्यादी)	एकतर्फी शिक्षण प्रक्रिया सुरू आहे. (स्पून फीडिंग)
७.	वर्गरचना पारंपारिक असून मुलं बेंचवर किंवा फळ्यासमोर चेहरा करून बसलेली आहेत.	शिक्षक फळ्यावरती लेखन करीत आहे.	पारंपारिक वर्गबैठक दिसून येत आहे.
८.	शिक्षकांनी केलेल्या नियोजनानुसार मुलांचे काम सुरू आहे.	काय शिकवायचे आहे, याचे नियोजन शिक्षक करत आहेत.	वार्षिक नियोजन वर्गात उपलब्ध आहे.
९.	तणावयुक्त वातावरणात मुलं शिकतांना दिसत आहे. शिकतांना येणाऱ्या अडचणींवर फारशी चर्चा करण्यास निर्भय वातावरण नाही.	कडक शिस्तीचे वातावरण वर्गात तयार केलेले आहे.	वर्गात तणावपूर्ण वातावरणात शिक्षण सुरू आहे.
१०.	शिक्षकांच्या पूर्वनियोजनानुसार मुले शिकत आहे. लवचिकतेस वाव नाही.	शिकणाऱ्याचा विचार होण्याऐवजी 'आदेशानुसार' किंवा शिकवणाऱ्या सोयीनुसार नियोजन केलेले आहे.	सर्व काही पूर्वनियोजित आहे.
११.	मुलांना स्व-अध्ययन (Self learning) करण्यासाठी मर्यादित संधी उपलब्ध आहे.	शिकवण्यावर भर दिलेला आहे.	पाठ्यक्रम पूर्ण करण्याकडे प्रशासनाचे लक्ष आहे. (शिकण्याच्या प्रक्रियेपेक्षा शिकवण्याच्या प्रक्रियेला प्राधान्य आहे.)

१२	मूले चाकोरीबद्ध शिक्षणप्रक्रियेत शिकत आहेत. (पाठ्यपुस्तकाशी मर्यादित)	शिक्षकाचे शिकवणे पाठ्यपुस्तकापुरतेच मर्यादित आहे.	पाठ्यपुस्तकाभोवती शिक्षण प्रक्रिया फिरत आहे.
१३	मुलांच्या समतेच्या पातळीचा विचार केलेला नाही.	शिक्षकांचे शिकवणे समानतेच्या पातळीवर सुरू आहे.	समते ऐवजी समानतेच्या पातळीवर शिक्षण सुरू आहे
१४	शिक्षण प्रक्रियेत १००% मुलांचा सहभाग व शिकण्याचा विचार नाही.	१००% मुलांच्या शिकण्यासाठी प्रयत्नशील नाही.	१००% मुलांना शिकण्याची संधी उपलब्ध नाही.
१५	मी काय शिकतो व का शिकतो याबद्दल विद्यार्थी अनभिज्ञ आहे.	शिक्षक विद्यार्थ्यांना स्वयंप्रेरित करण्यास कमी पडत आहे.	मुलांमध्ये शिक्षणाविषयी आवड दिसणार नाही.

.....

शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण क्रमांक-विभशा-२०२२/प्र.क्र.४४/विजाभज-१,
दिनांक २३ नोव्हेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट-पाच
संवाद यशस्वी शिक्षकांसोबत

अ.क्र.	सादरकर्ता नाव	जिल्हा	उत्सव पाहण्यासाठी युट्युब लिंक
१.	श्रीमती सपना मानकर	नागपूर	https://youtu.be/3xM8CgWsxwY
२.	श्रीमती प्रियंका पाटील	नंदुरबार	https://youtu.be/zlC9A47P8xk
३.	श्रीमती राधा मांटे	जालना	https://youtu.be/UOM-mzMpEJs
४.	श्रीमती सुबोध सागर काळे	औरंगाबाद	https://youtu.be/ISBY8vY75tE
५.	श्रीमती श्वेता पाटील	पालघर	https://youtu.be/8Yw479JlYyg
६.	श्रीमती वनिता कोले	सांगली	https://youtu.be/xVVecoYE95E
७.	श्रीमती योगिता सोनवणे	पुणे	https://youtu.be/HX6Oml5mvt8
८.	वाबळेवाडी शाळेतील विद्यार्थी	पुणे	https://youtu.be/A-iIMsoEim8
९.	श्री.सुरेश बाहेकर	यवतमाळ	https://youtu.be/Vw0QbjW6Ai0
१०.	श्री.महेश थोरवे	बीड	https://youtu.be/gGlDs4vOXpw

**शासन निर्णय, इतर मागास बहुजन कल्याण क्रमांक-विभशा-२०२२/प्र.क्र.४४/विजाभज-१,
दिनांक २३ नोव्हेंबर, २०२२ सोबतचे परिशिष्ट-सहा**

**कै. रामराव गेणुजी पलांडे माध्यमिक आश्रमशाळा, व कनिष्ठ महाविद्यालय,
मुखई, ता. शिरूर, जि. पुणे**
पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती व NMMS (राष्ट्रीय आर्थिक दुर्बल घटक विद्यार्थ्यांसाठी शिष्यवृत्ती योजना)
परिक्षेस पात्र विद्यार्थ्यांचा आढावा तक्ता.

अ.क्र.	सन	शिष्यवृत्ती परिक्षा नांव	८ वी पटसंख्या	शिष्यवृत्ती परिक्षेसाठी प्रविष्ट विद्यार्थ्या संख्या	परीक्षेत पात्र विद्यार्थी संख्या	शिष्यवृत्ती धारक विद्यार्थी संख्या	शेकडा निकाल
१	२०१६-१७	पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती		२४	१६	१०	
		NMMS शिष्यवृत्ती		१६	९	०	
		एकूण	५४	४०	२५	१०	४६.३०%
२	२०१७-१८	पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती		२८	१४	३	
		NMMS शिष्यवृत्ती		१६	५	०	
		एकूण	४८	४४	१९	३	४०.००%
३	२०१८-१९	पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती		२६	११	५	
		NMMS शिष्यवृत्ती		२७	१९	१	
		एकूण	५७	५३	३०	६	५२.६४%
४	२०१९-२०	पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती		३८	२५	१०	
		NMMS शिष्यवृत्ती		११	७	३	
		एकूण	६५	४९	३२	१३	५०%
५	२०२०-२१	पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती		१५	८	३	
		NMMS शिष्यवृत्ती		१	१	१	
		एकूण	५१	१६	९	४	१८.००%
६	२०२१-२२	पूर्व माध्यमिक शिष्यवृत्ती		३५	अंदाजे-३३	अंदाजे-२७	
		NMMS शिष्यवृत्ती		१६	१५	७	
		एकूण		५१	४८	३४	९५.००%
